IZVJEŠTAJ O POLOŽAJU ROMA I ROMKINJA U BOSNI I HERCEGOVINI, SA FOKUSOM NA DISKRIMINACIJU I ANTIDŽIPSIZAM

Integracija Roma Faza III

Sufinansira Evropska unija

EVROPSKA UNIJA

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Sufinansira i implementira Vijeće Evrope

Izvještaj o položaju Roma i Romkinja u Bosnii Hercegovini, sa fokusom na diskriminaciju i antidžipsizam

Ovaj dokument je izrađen uz finansijsku podršku Evropske unije i Vijeća Evrope. Njegov sadržaj je isključiva odgovornost autora. Stavovi izneseni ovdje ni na koji način ne mogu odražavati zvanično mišljenje Evropske unije ili Vijeća Evrope.

Reprodukcija odlomaka (do 500 riječi) je ovlaštena, osim u komercijalne svrhe, sve dok se integritet teksta čuva, izvod se ne koristi izvan konteksta, ne pruža nepotpune informacije ili na drugi način ne dovodi čitaoca u zabludu o prirodi, opsegu ili sadržaju teksta. Izvorni tekst uvijek mora biti priznat na sljedeći način: © Vijeće Evrope, . Svi ostali zahtjevi u vezi sa reprodukcijom/prevođenjem cijelog ili dijela dokumenta trebaju se uputiti Odjelu za publikacije i vizuelni identitet, Vijeća Evrope (F-67075 Strasbourg Cedex ili publishing@coe.int).

Sva ostala korespondencija vezana za ovaj dokument treba biti upućena Odjelu za Rome i putnike Vijeća Evrope.

Vijeće Evrope – Vijeće Evrope – Divizija za Rome i Putnike Rue de Europe F-67075 Strasbourg Cedex.

E-mail: roma.team@coe.int

Dizajn i raspored korica:
Grafika Šaran

Foto: Vijeće Evrope

© Vijeće Evrope, februar 2026. Sva prava zadržana. Licenciran za Evropsku uniju pod određenim uslovima.

IZVJEŠTAJ O POLOŽAJU ROMA I ROMKINJA U BOSNI I HERCEGOVINI, SA FOKUSOM NA DISKRIMINACIJU I ANTIDŽIPSIZAM

Autor
Centar za integrativnu inkluziju Roma i Romkinja „Otaharin“
Februar 2026

Vjeće Evrope

I. SADRŽAJ

PREDGOVOR 6

I. UVOD 7

II. POLOŽAJ ROMA U BOSNI I HERCEGOVINI 8

III. TERITORIJALNI OBIM I VREMENSKI OKVIR 10

IV. METODOLOGIJA 11

V. CILJNA GRUPA 12

VI. REZULTATI ISTRAŽIVANJA 14

6.1. Analiza sekundarnih podataka 14

6.1.1. Pravni okvir 14

6.1.2. Dokumenti koji uređuju položaj Roma i Romkinja u BiH 17

6.1.3. Intervjui sa nevladinim organizacijama 18

6.2. Anketa 18

6.3. Fokus grupe 46

VII. ZAKLJUČCI I PREPORUKE 56

VIII. LITERATURA 59

IX. ANEKS 1 – SPISAK INSTITUCIJA I NVO ČIJI PREDSTAVNICI SU UČESTVOVALI U ANKETI 60

PREDGOVOR

Izvještaj o položaju Roma i Romkinja u Bosni i Hercegovini, sa fokusom na diskriminaciju i antidžipsizam je pripremljen u saradnji sa udruženjem „Otaharin" i u okviru Zajedničkog programa Vijeća Evrope i Evropske unije "Integracija Roma III", koji sprovodi Tim za Rome i Putnike Vijeća Evrope. Stručnu podršku u pripremi izvještaja pružili su Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine.

Ovaj izvještaj prvenstveno je namijenjen institucijama vlasti, kreatorima i donosiocima politika, organizacijama civilnog društva i međunarodnim partnerima, s ciljem da posluži kao osnov za kreiranje konkretnih mjera u borbi protiv diskriminacije i antidžipsizma. Uvidi i preporuke iz ovog izvještaja su važan izvor informacija za kreiranje preventivnih i interventnih mjera u relevantnim politikama, organizovanje obrazovnih aktivnosti i inicijativa za razvoj svijesti o antidiskriminaciji i antidžipsizmu. Pored toga, ovaj izvještaj je važan za implementaciju obaveza iz Deklaracije partnera sa Zapadnog Balkana o integraciji Roma u proces pristupanja EU (Deklaracija iz Poznana 2019), koja predviđa jačanje institucionalnih kapaciteta za zaštitu Roma od diskriminacije. Istraživanje je realizovano u periodu novembar 2024 - maj 2025. godine.

Cilj programa "Integracija Roma III" je poboljšanje inkluzije i rješavanje ključnih pitanja s kojima se suočava ova zajednica, kroz efikasne javne politike i u bliskoj saradnji sa institucijama na Zapadnom Balkanu i Turskoj, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. Uključuje tri područja podrške: (1) Rješavanje romskih pitanja u relevantnim javnim politikama i borba protiv antidžipsizma; (2) Podrška socio-ekonomskoj integraciji Roma i ravnopravnosti Roma u oblastima stanovanja, obrazovanja, zapošljavanja, zdravstva, obezbjeđivanja ličnih dokumenata i zelene i digitalne tranzicije, i (3) Jačanje institucionalnih kapaciteta za rješavanje poteškoća s kojima se suočavaju Romi u regiji. Program je baziran na principima ljudskih prava sa fokusom na participaciju i inkluziju, ravnopravnost i antidiskriminaciju, odgovornost, transparentnost i pristup informacijama.

I. UVOD

Romi su najveća nacionalna manjina u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: BiH) i jedna od najranjivijih grupa u društvu.[1] Njihov položaj karakterišu teški životni uslovi, ograničen pristup osnovnim pravima i slab stepen uključenosti u društvene, ekonomske i političke sfere.

Isključenost i diskriminacija mogu da budu odraz i namjere, ali i nenamjernog (ne) postupanja organa vlasti, s tim što krajnja posljedica ima veće razmjere – utiče na zajednicu i društvo u cjelini i dovodi do antidžipsizma. Antidžipsizam kao pojam je širi i jači od bilo kog drugog pojma sličnog konteksta i oslikava stav većinske populacije; vijekovni rasizam prema Romima i srodnim narodima; predrasude, diskriminaciju, rasizam i nečinjenje u jednom, i, povrh svega, za sve to se krivi sama romska populacija, a ne politika društva. Kada govorimo o suzbijanju antidžipsizma, bitno je ne zanemariti istoriju i transgeneracijski prenos predrasuda i stereotipa.

U kontekstu Bosne i Hercegovine, antidžipsizam se najčešće manifestuje kroz institucionalnu ravnodušnost prema problemima Roma, neadekvatnu primjenu zakona i propisa koji zabranjuju diskriminaciju, nepostojanje sankcija za diskriminatorno ponašanje i kontinuirano izostavljanje Roma i Romkinja iz kreiranja politika. Takva praksa ima duboke posljedice po položaj romske zajednice i zahtijeva hitno djelovanje. Prvi korak je, kada je riječ generalno o zemljama Zapadnog Balkana, pa tako i o BiH, priznati da antidžipsizam postoji, a zatim raditi na promjeni svijesti. Prioritet je raditi na razvoju svijesti donosioca odluka u institucijama nadležnim za oblasti od značaja za prava i položaj Roma i Romkinja.

Godine 2011. Evropska Komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI) utvrdila je definiciju antidžipsizma koja objedinjuje aspekte konstantnog prisustva i dehumanizacije, dok je u osnovi ove pojave podcrtan problem njenog opšteg prihvatanja i održavanja kroz diskriminaciju. Ovom definicijom će se voditi i ovo istraživanje, a ona glasi:

Antidžipsizam je posebno uporan, nasilan, ponavljajući i ustaljen oblik rasizma, ideologija utemeljena na rasnoj superiornosti, oblik dehumanizacije i institucionalni rasizam pothranjivan istorijskom diskriminacijom, koja se, između ostalog, izražava nasiljem, govorom mržnje, iskorišćavanjem, stigmatizacijom i najizraženijim vidom diskriminacije (COE, 2011).

Bosna i Hercegovina je ratifikovala brojne međunarodne konvencije koje garantuju prava manjina, uključujući Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina Vijeća Evrope i Evropsku konvenciju o ljudskim pravima. Ipak, implementacija tih normi ostaje nedovoljna, a izazovi u pogledu antidiskriminacije, socijalne uključenosti i pristupa osnovnim uslugama su i dalje izraženi.

Ovo istraživanje ima za cilj prikupljanje relevantnih podataka kako bi se sveobuhvatno sagledalo stanje prava i položaja Roma u BiH, sa akcentom na diskriminaciju i antidžipsizam, identifikovali izazovi, i formulisale preporuke za unapređenje njihovog statusa.

1. Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini iz 2013, Institucija Ombudsmana za ljudska pravBosne i Hercegovine, str. 21, dostupno na https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc20131210111444464bos.pdf

II. POLOŽAJ ROMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prema popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini 2013. godine, evidentirano je 12.583 Roma, što čini 0,35% ukupnog stanovništva. Međutim, različite procjene nevladinih organizacija i institucija ukazuju na znatno veći broj Roma, koji se kreće od 25 000 do 100 000. Razlike u brojkama se pripisuju neadekvatnoj registraciji, kao i poteškoćama u popisu Roma, koji često ne žele da se izjasne o svojoj nacionalnosti iz straha od diskriminacije, ili se ne nalaze na popisnim mjestima. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine analiziralo je podatke prikupljene od lokalnih vlasti u 2020. godini i procijenilo da je za 19 295 Roma, odnosno 4 008 romskih porodica, potrebna podrška u stambenom zbrinjavanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju. Od ove populacije, oko 51,6% su muškarci, a 48,3% žene. Starosna grupa sa najvećom zastupljenošću među Romima u potrebi su djeca i mladi do 18 godina, koji čine oko 39% od ukupnog broja.[2]

Bosna i Hercegovina je proteklih godina ostvarila značajan napredak u socijalnoj inkluziji Roma i Romkinja. Akcioni plan za socijalno uključivanje Roma i Romkinja 2021-2025, usklađen je sa obavezama iz Poznanske deklaracije. Kao pozitivan korak, prepoznat i od strane Evropskog komiteta za socijalna prava (ECSR), usvojena je Strategija za ostvarivanje i zaštitu prava pripadnika nacionalnih manjina u Republici Srpskoj za period 2020-2024. godine sa posebnom tačkom posvećenom Romima.[3] Učešće romske zajednice u razvoju politike i praćenju implementacije politike podstiče se kroz Odbor za Rome, jer su njegovi članovi predstavnici državnih institucija i romskog civilnog sektora.

Uprkos ovim poboljšanjima, Romi se i dalje suočavaju s višestrukim oblicima isključenosti, što ih stavlja u najnepovoljniji položaj u poređenju s drugim grupama stanovništva. Njihova marginalizacija ogleda se u gotovo svim aspektima života, uključujući obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo, stambeno zbrinjavanje i političku participaciju.[4]

Najčešći problemi sa kojima se Romi suočavaju su:[5]

- **Obrazovanje:** Nizak nivo obrazovanja Roma i Romkinja predstavlja ključni problem. Dok stope upisa u osnovno i srednje obrazovanje pokazuju poboljšanje, izazovi kao što su izlazak iz obrazovnog sistema (drop out) i rano napuštanje škole i dalje su značajni rizici. Veliki broj romske djece ne pohađa školu ili prerano napušta obrazovni sistem zbog siromaštva, diskriminacije i nedostatka podrške. U izveštaju ECRI

2. Akcioni plan Bosne i Hercegovine za socijalno uključivanje Roma 2021-2025, Vijeće za regionalnu saradnju, decembar 2020, str.6, dostupno na Action plan of Bosnia and Herzegovina for social inclusion of Roma 2021 – 2025.
3. Zaključci 2023. u vezi s članovima Evropske socijalne povelje koji se odnose na djecu, porodicu i migrante, Evropski komitet za socijalna prava (ECSR), mart 2024, str. 37, dostupno na https://rm.coe.int/conclusions-2023-bosnia-and-herzegovina-en-2791-3069-9017-1/1680aedd0b.
4. Izvještaj Evropske komisije o Bosni i Hercegovini, Oktobar 2024, str. 51, dostupno na https://www.dei.gov.ba/uploads/documents/izvjesce-o-bosni-i-hercegovini-za-2024-godinu_1730986501.pdf
5. Arhiva Udruženja „Centar za integrativnu inkluziju Roma i Romkinja Otaharin", www.otaharin.org

iz 2024. godine, preporučuje se da se uključe medijatori u obrazovanju po uzoru na pozitivne iskustva rada zdravstvenih medijatora.[6]

- **Zapošljavanje:** Niske kvalifikacije i nivo obrazovanja Roma smanjuju njihove šanse za zapošljavanje. Većina Roma i Romkinja radi u neformalnom sektoru ili su dugoročno nezaposleni, što ih dodatno onemogućava da se uključe u društvo. Diskriminacija u procesu zapošljavanja takođe je prisutna. Preporuka ECRI je da donosioci odluka razmotre spuštanje kriterijuma za stručne obuke, kako bi Romi sa niskim ili bez kvalifikacija mogli da se uključe u proces obučavanja.[7]
- **Stambeno zbrinjavanje:** Veliki dio romske populacije živi u neformalnim naseljima bez pristupa osnovnoj infrastrukturi kao što su voda, struja i sanitarni čvor. Podaci na lokalnom nivou iz 2020. godine pokazuju da 1.539 romskih porodica zahtijeva legalizaciju svojih neformalnih stambenih jedinica.[8]
- **Zdravstvo i socijalna zaštita:** Pristup zdravstvenim i socijalnim uslugama je ograničen zbog ograničene dostupnosti, nedovoljne informisanosti, neadekvatne dokumentacije i diskriminacije. Podaci iz Akcionog plana pokazuju da oko 30% Roma nema zdravstveno osiguranje, a djeca do 15 godina čine 34,7% ove grupe.[9]
- **Diskriminacija i predrasude:** Romi su često meta stereotipa i otvorene diskriminacije u raznim segmentima društvenog života. Prema Godišnjem izvještaju Ombudsmana za ljudska prava za 2024. godinu, registrovano je 10 predmeta iz oblasti prava nacionalnih, vjerskih i drugih manjina i izdata je jedna preporuka. Najveći broj žalbi odnosi se na položaj pripadnika romske nacinalne manjine radi otežane legalizacije romskih kuća i naselja u više jedinica lokalne samouprave u BiH, nejednakog pristupa vodi, infrastrukturi i socijalnoj zaštiti, osiguravanja alternativnog smještaja itd.[10]

Prema Godišnjem izvještaju Ombudsmana za ljudska prava za 2024. godinu, registrovano je 196 predmeta diskriminacije i izdato 48 preporuka, od kojih se 3 preporuke odnose na diskriminaciju po osnovu etničke pripadnosti. Antidžipsizam i diskriminacija se prožimaju kroz sve oblasti koje su važne za ostvarivanje prava Roma i za posledicu imaju pojačane bezbjednosne rizike, siromaštvo i društvenu isključenost. Među njima su posebno kompleksne društvene pojave, kao što su: prosjačenje, dječiji brakovi, maloljetnička delinkvencija, nasilje u porodici i sl.

Iako je napredak postignut u nekoliko ključnih oblasti, implementacija relevantnih politika mora biti poboljšana. Postizanje održivih promjena i poboljšanje uslova života romske zajednice može se ostvariti samo zajedničkim naporima, dugoročnim planiranjem i kontinuiranom evaluacijom postignutih rezultata.

6. Četvrti izveštaj za Bosnu i Hercegovinu za 2024. godinu, ECRI, 2024, str. 25, dostupno na ECRI - Country monitoring in Bosnia and Herzegovina - European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)
7. Četvrti izveštaj za Bosnu i Hercegovinu za 2024. godinu, ECRI, 2024, str. 26, dostupno na ECRI - Country monitoring in Bosnia and Herzegovina - European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)
8. Akcioni plan Bosne i Hercegovine za socijalno uključivanje Roma 2021-2025, Vijeće za regionalnu saradnju, decembar 2020, str.6, dostupno na Action plan of Bosnia and Herzegovina for social inclusion of Roma 2021 – 2025.
9. Akcioni plan Bosne i Hercegovine za socijalno uključivanje Roma 2021-2025, Vijeće za regionalnu saradnju, decembar 2020, str.31, dostupno na Action plan of Bosnia and Herzegovina for social inclusion of Roma 2021 – 2025.
10. Godišnji izvještaj 2024. Ombudsmana za ljudska prava, Ombudsman za ljudska prava, 2024, str. 21, dostupno na Ombudsmen.gov.ba - Godišnji izvještaji

III. TERITORIJALNI OBIM I VREMENSKI OKVIR

Istraživanje je realizovano na području Bosne i Hercegovine, i trajalo je u periodu februar-april 2025. Obuhvatilo je Federaciju Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: FBiH), Republiku Srpsku (u daljem tekstu: RS) i Brčko distrikt, i sprovedeno je na svim nivoima - državni, entitetski, kantonalni, lokalni.

Istraživanje je kroz upitnik obuhvatilo institucije i nevladine organizacije (NVO) na svim nivoima države, dok su kroz fokus grupe i intervjue obuhvaćeni predstavnici romskih zajednica iz pet opština (Tuzla i Sarajevo (FBiH), Bijeljina i Banja Luka (RS), i Brčko distrikt. Za pomoć u realizaciji fokus grupa i intervjua, angažovani su predstanici nevladinih organizacija iz datih opština, koji su uključeni u direktan rad sa zajednicom, od kojih su prikupljeni i sekundarni podaci.

IV. METODOLOGIJA

Glavni princip koji je korišćen tokom istraživanja je princip *ne ostaviti nikoga iza* (LNOB), koji je ujedno i suštinska komponenta ciljeva održivog razvoja Agende 2030[11]. Da li je ciljna populacija jedna od LNOB grupa ili ne, možemo obrazložiti kroz pet ključnih faktora koji su neophodni za razumijevanje ko je zapostavljen i zašto – diskriminacija, socio-ekonomski status, geografski faktor, upravljanje i otpornost na šokove.

Metodološki pristup u okviru LNOB istraživanja obuhvatio je kvalitativni participativni pristup i kvantitativne metode zasnovane na specificno dizajniranom uzorku, kako bi se pružio relevantniji uvid u položaj Roma i Romkinja u BiH, ali i opisale karakteristike prosječne cijlne grupe u smislu socio-ekonomskog položaja, pristupa uslugama sl.

Kvalitativne metode koje su se koristile su intervjui i fokus grupe, dok su kvantitativne anketa i analiza sekundarnih podataka.

1. **Analiza sekundarnih podataka** podrazumijeva pregled postojećih dokumenata na državnom, entitetskom i lokalnim nivoima, kao i prikupljenje postojećh podataka od relevantnih institucija i organizacija;
2. **Anketa** – podrazumijeva popunjavanje upitnika koji je posebno izrađen za predstavnike relevantnih institucija/orgaizacija na državnom, entitetskom i lokalnom nivou, u skladu sa LNOB principom, u okviru kojeg je analiziran položaj Roma i Romkinja u BiH, sa akcentom na diskriminaciju i antidžipsizam;
3. **Diskusija u fokus grupi i intervjui** – služe da podrže i provjere prikupljene podatke tokom anketiranja. Ove diskusije su dobre za identifikaciju potreba ciljne grupe i rađene su sa ciljnom grupom, na terenu.

Metode koje su korišćene za analizu podataka i izradu izvještaja su deskriptivna statistika i grafički prikaz rezultata.

11. Ciljevi održivog razvoja Agende 2030, UN, dostupno na: https://zamisli2030.ba/sdgs-framework-in-bosnia-and-herzegovina/

V. CILJNA GRUPA

Ciljna grupa istraživanja su bile institucije i organizacije civilnog društva na državnom, entitetskom i lokalnom nivou, kao i na nivou Brčko distrikta, ali takođe i pripadnici romske populacije koji žive na području Bosne i Hercegovine.

I Državni nivo:

1. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine:
- Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice
- Ministarstvo civilnih poslova
- Ministarstvo pravde
- Ministarstvo sigurnosti
2. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine: relevantni odbori koji nadgledaju ljudska prava, manjinska prava i socijalnu zaštitu;
3. Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine;
4. Vijeća nacionalnih manjina.

II Entitetski nivo:

A. Federacija Bosne i Hercegovine:

1. Federalno ministarstvo rada i socijalne politike;
2. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke;
3. Federalno ministarstvo unutrašnjih poslova;
4. Kantonalna ministarstva (10 kantona):
- Kantonalna ministarstva rada i socijalne politike;
- Kantonalna ministarstva obrazovanja;
- Kantonalna ministarstva unutrašnjih poslova;
5. Kantonalni centri za socijalni rad (10) Oni su ključni za razumijevanje pružanja usluga na lokalnom nivou i potencijalnih disparitета;
6. Opštinske/gradske uprave unutar svakog kantona, uključujući njihove odjele za socijalnu zaštitu i predstavnike.

B. Republika Srpska:

1. Ministarstvo za rad i zapošljavanje, porodicu, rehabilitaciju i boračka pitanja;
2. Ministarstvo prosvjete i kulture;

3. Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite;
4. Ministarstvo unutrašnjih poslova;
5. Opštinske/gradske uprave, uključujući njihove odjele za socijalnu zaštitu i predstavnike;
6. Centri za socijalni rad locirani širom opština Republike Srpske.

III Brčko Distrikt

1. Vlada Brčko Distrikta;
2. Relevantni odjeli koji odražavaju entitetska ministarstva (rad, obrazovanje, unutrašnje poslove, socijalno staranje);
3. Centar za socijalni rad Brčko Distrikta;
4. Opštinske/gradske uprave u okviru Brčko distrikta.

IV Ostali ključni akteri

1. Romske i proromske organizacije civilnog društva;
2. Međunarodne organizacije koje djeluju u BiH;
3. Pripadnici romske populacije.

Kroz anketu je ukupno obuhvaćeno 59 institucija na svim nivoima i 14 organizacija civilnog društva (lokalnih i međunarodnih); 35 pripadnika romske populacije obuhvaćeno je kroz kroz fokus grupe u pet opština - Federacija: Tuzla i Sarajevo, Republika Srpska: Bijeljina i Banja Luka, kao i Brčko distrikt; urađeni su intervjui sa predstavnicima šest organizacija civilnog društva.

VI. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Kao što je prethodno navedeno, u istraživanje je uključeno preko 100 aktera, i to:

1. Prikupljeni su **sekundarni podaci** i urađeni intervjui sa 6 organizacija civilnog društva.
2. Kroz **anketu** je ukupno obuhvaćeno 83 predstavnika institucija iz 59 različitih institucija na svim nivoima u BiH, i 14 predstavnika organizacija civilnog društva iz 14 organizacija (lokalnih i međunarodnih);
3. 35 predstavnika romske populacije obuhvaćeno je kroz kroz **fokus grupe** u pet opština - Federacija: Tuzla i Sarajevo, RS: Bijeljina i Banja Luka, kao i Brčko distrikt.

6.1. Analiza sekundarnih podataka

Analiza sekundarnih podataka podrazumijeva prikupljanje, pregled i interpretaciju već postojećih podataka koji su prethodno prikupljeni u neku drugu svrhu, a sada se koriste za novo istraživanje ili analizu. Ova vrsta analize ne uključuje direktno prikupljanje novih podataka, već se oslanja na dostupne izvore.

U okviru ovog istraživanja, analiziraće se pravni okvir, kada je riječ o položaju Roma u BiH, zatim, postojeći dokumenti koji se bave istim, kao i podaci prikupljeni od romskih i proromskih nevladinih organizacija.

6.1.1. Pravni okvir

Pravni okvir se odnosi na zakonske i međunarodne okvire koji su pravno obavezujući za BiH, a u narednoj tabeli je ilustrovan prikaz takvih dokumenata:

Naziv dokumenta	*Godina*	*Nivo*	*Opis*
Ustav Bosne i Hercegovine	***1995.***	***Državni***	***Osigurava osnovna prava i slobode svim građanima; zabranjuje diskriminaciju; dio Dejtonskog sporazuma; samo konstitutivnim narodima omogućava kandidaturu za Predsjedništvo BiH.***
Zakon o zabrani diskriminacije BiH	***2009 (izmj. 2016)***	***Državni***	***Zakon zabranjuje sve oblike diskriminacije na osnovu rase, pola, jezika, vjere, političkog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, invaliditeta itd.***
Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina BiH	***2003.***	***Državni***	***Garantuje kulturna, jezička i obrazovna prava nacionalnim manjinama; Rome uključuje među 17 priznatih manjina.***
Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (Vijeće Evrope)	***2000.***	***Međunarodni***	***Obavezuje BiH da štiti identitet, kulturu i jezik nacionalnih manjina.***

Evropska konvencija o ljudskim pravima (ECHR)	***2002.***	***Međunarodni***	***Direktno primjenjiva u BiH; štiti osnovna prava i zabranjuje diskriminaciju.***
Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (UN)	***1993.***	***Međunarodni***	***Garantuje ravnopravnost i slobode – primjenjiv i na Rome.***
Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (CERD)	***1993.***	***Međunarodni***	***Osnovni dokument UN za borbu protiv rasne diskriminacije – uključuje borbu protiv anticiganizma.***
Konvencija o pravima djeteta (UNCRC)	***1993.***	***Međunarodni***	***Obavezuje BiH na zaštitu prava djeteta, posebno ističući važnost za djecu iz marginalizovanih grupa.***
Presuda Sejdić–Finci vs. BiH (ECHR)	***2009.***	***Međunarodni***	***Utvrđuje da BiH krši prava Roma i drugih manjina jer im je onemogućena kandidatura za Predsjedništvo BiH.***
EU Okvir za nacionalne strategije integracije Roma	***2011.***	***Međunarodni/ EU***	***BiH kao potencijalni kandidat prati smjernice u borbi protiv diskriminacije i siromaštva Roma.***

Pored navedenih dokumenata, posebno se izdvaja i Poznanska deklaracija, iako nije pravno obavezujući dokument. ***Poznanska deklaracija (Poznan declaration)*** svakako spada u okvir međunarodnih standarda i političkih obaveza koje se odnose na unapređenje položaja Roma, i relevantna je za Bosnu i Hercegovinu. Deklaraciju su, 5. jula 2019. godine, u okviru Samita o Zapadnom Balkanu u Poznanu (Poljska), potpisale zemlje Zapadnog Balkana: Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo[12*], Sjeverna Makedonija i Srbija, i politički se obavezale se da će:

- povećati napore za smanjenje diskriminacije Roma;
- uključiti Rome u nacionalne strategije;
- izvještavati o napretku putem regionalnih foruma i kroz podršku EU fondovima.[13]

Na državnom nivou, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice je ključno za pitanja nacionalnih manjina, a pri ovom ministarstvu uspostavljen je i Odbor za Rome.

Kada je riječ o entitetima i Brčko distriktu, zakonski i međunarodni okvir u vezi sa ljudskim pravima i položajem Roma primarno se temelji na državnim zakonima i međunarodnim dokumentima koje je potpisala Bosna i Hercegovina. Međutim, entiteti i Brčko distrikt imaju određene nadležnosti u implementaciji tih okvira, posebno u oblastima obrazovanja, zdravstva, stanovanja i socijalne zaštite.

1. Federacija Bosne i Hercegovine - relevantni entitetski i kantonalni propisi:

- nema poseban entitetski zakon o manjinama, ali su kantoni dužni uskladiti svoje propise s državnim zakonom;
- postoje kantonalni akcioni planovi i strategije (npr. u Sarajevskom, Tuzlanskom i Zeničko-dobojskom kantonu) koji se bave inkluzijom Roma;
- uloga Ministarstva obrazovanja, zdravstva, i socijalne politike FBiH je ključna za sprovođenje romskih politika, a uspostavljena su i Vijeća nacionalnih manjina.

12. Ova oznaka ne prejudicira stavove o statusu i u skladu je sa SB UN 1244/1999 i Mišljenjem MSP o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova.
13. Poznan declaration, jul 2019, odobrena od strane Predsjedništva Bosne i Hercegovine Odlukom broj: 01-50-1-2547-2/19, dostupno na https://www.rcc.int/docs/464/declaration-of-western-balkans-partners-on-roma-integration-within-the-eu-enlargement-process

2. Republika Srpska (RS) – entitetski zakoni i politike:

- ima svoj Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina (2005), koji se odnosi i na Rome;
- donosi akcione planove za inkluziju Roma na lokalnom nivou, obično u saradnji s međunarodnim partnerima i državnim tijelima;
- Ministarstvo prosvjete i kulture RS i Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite koordinišu romske politike unutar entiteta, kao i Savjet nacionalnih manjina.

3. Brčko distrikt BiH – poseban pravni status:

- ima vlastiti Statut, ali je pod direktnim suverenitetom države BiH;
- primjenjuje se državni zakon o zabrani diskriminacije, kao i sve međunarodne konvencije koje je BiH ratifikovala;
- postoje lokalne inicijative za inkluziju Roma, ali nema formalnog zakona o nacionalnim manjinama na nivou Distrikta – oslanja se na državni okvir;
- kancelarija za ljudska prava Distrikta vodi evidenciju i daje preporuke.

U nastavku je tabelarni pregled:

Nivo	**Zakoni o manjinama**	**Ustavna zaštita**	**Posebne politike za Rome**
FBiH	***Nema entitetski zakon, oslanja se na državni***	***Ne priznaje Rome kao konstitutivan narod***	***Kroz kantonalne akcione planove***
RS	***Ima entitetski zakon o manjinama***	***Ne priznaje Rome kao konstitutivan narod***	***Postoje lokalni akcioni planovi***
Brčko distrikt	***Nema poseban zakon, koristi državni***	***Primjenjuje državni ustavni okvir – ne priznaje Rome kao konstitutivan narod***	***Ograničeni lokalni programi***

Prijava diskriminacije i antidžipsizma

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije BiH, Institucija Ombudsman za ljudska prava BiH je centralna institucija kojoj se građani mogu obratiti u slučaju diskriminacije. Diskriminaciju može prijaviti svako fizičko ili pravno lice koje smatra da je žrtva diskriminacije, ili organizacija koja djeluje u ime žrtve (uz saglasnost)[14]. Postoji više načina da se podnese prijava:

- Pisanim putem – putem pošte ili lično dostavljeno u kancelariju;
- Elektronskim putem – putem emaila info@ombudsmen.gov.ba ;
- Online formular – na zvaničnoj web stranici: https://www.ombudsmen.gov.ba .

Pored Institucije Ombudsmana, veliku ulogu u prevenciji i borbi protiv diskriminacije i antidžipsizma ima i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH. Ministarstvo nije nadležno za direktno rješavanje pojedinačnih prijava diskriminacije, ali:

- Ima sektor za ljudska prava i vodi politike inkluzije Roma, uključujući Akcioni plan za Rome;
- Prikuplja informacije o slučajevima diskriminacije i može ih proslijediti nadležnim institucijama;
- Uključeno je u mehanizme za praćenje sprovođenja Zakona o zabrani diskriminacije;
- Može se kontaktirati u cilju skretanja pažnje na širu sistemsku diskriminaciju, projekte, preporuke ili izvještaje.

Takođe, u februaru 2025. godine, Ministarstvo je donijelo *Odluku o usvajanju Uputstva o prevenciji i*

14. Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2016. godine, Poglavlje IV, Član 7, dostupno na https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-zabrani-diskriminacije-u-BiH.pdf

suzbijanju anticiganizma u Bosni i Hercegovini. U Članu 2 je navedeno da je *Uputstvo namijenjeno svim javnim institucijama, privatnim pravnim subjektima i građanima Bosne i Hercegovine u cilju edukacije i senzibilizacije javnosti o pitanjima antidžipsizma kao posebnog oblika rasizma nad Romima.* [15]

Ovo uputstvo obuhvata pravni temelj za donošenje ovog dokumenta, objašnjava terminologiju, pojmove i definiciju anticiganizma, navodi različite manifestacije, uzroke i posljedice, predlaže mjere za prevenciju i suzbijanje anticiganizma, te daje opštu preporuku.[16]

U okviru dokumenta naveden je i *Obrazac prijave antidžipsizma*[17], koji omogućava da se ova pojava prijavi direktno Ministarstvu, nakon čega:

- Ministarstvo zaprima i evidentira slučaj;
- Analizira sadržaj i nadležnosti;
- Ukoliko nije nadležno, prijavu upućuje nadležnoj instituciji (npr. Ombudsmanu);
- Po potrebi kontaktira podnosioca za dodatne informacije;
- Postupa po prijavi, odnosno odgovara podnosiocu.

Iako pravni okvir u BiH formalno štiti prava Roma i Romkinja, u praksi postoji značajan jaz između zakonskih odredbi i njihove primjene. Sistemska diskriminacija i antidžipsizam i dalje su prisutni, što zahtijeva hitne institucionalne reforme, uključujući izmjenu Ustava, koji je diskriminatoran prema Romima i ostalim nacionalnim manjinama u BiH, jačanje mehanizama za zaštitu ljudskih prava i promjenu društvenih stavova prema romskoj zajednici.

6.1.1. Dokumenti koji uređuju položaj Roma i Romkinja u BiH

U Bosni i Hercegovini, položaj Roma i Romkinja, borba protiv diskriminacije i antidžipsizma, pored relevantnih zakona i politika na državnom i entitetskom nivou, uređeni su i kroz niz strateških dokumenata:

- Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje pitanja Roma u Bosni i Hercegovini[18] (u daljnjem tekstu: Strategija) usvojena 2005. godine s ciljem da se poboljša socio-ekonomski status Roma u Bosni i Hercegovini: predstavlja glavni strateški dokument koji se fokusira na tri ključna područja: stanovanje, zapošljavanje i zdravstvena zaštita, uz poseban akcenat na borbu protiv diskriminacije i antidžipsizma; ne utvrđuje vremenski okvir realizacije programiranih strateških ciljeva zbog dugoročne potrebe za konkretnim akcijama integracije i inkluzije Roma - sve planirane aktivnosti na integraciji i uključenju Roma dugoročne su strateške mjere kroz koje se nastavlja implementacija ciljeva Dekade Roma i EU Okvira za nacionalne strategije integracije Roma;
- Akcioni planovi za sprovođenje Strategije - operativni dokumenti koji proizilaze iz Strategije, sa konkretnim mjerama i indikatorima; posljedni Akcioni plan o društvenoj uključenosti Roma u BiH izrađen je za period 2021-2025, a u toku je izrada novog, za period 2026-2030; iz ovog Akcionog plana proizilaze i oni na kantonalnom (FBiH) i lokalnom novou (RS);
- Dokumenti Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH (u saradnji sa entitetskim institucijama) -

15. Odluka o usvajanju Uputstva o prevenciji i suzbijanju anticiganizma u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, broj 07-39-391-2/25, 28.2.2025. godine
16. Uputstvo o prevenciji i suzbijanju anticiganizma u Bosni i Hercegovini, Službeni glasnik BiH, broj 07-39-391-2/25, 28.2.2025. godine, dostupno na: https://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/Uputstvo%20o%20prevenciji%20i%20suzbijanju%20anticiganizma%20u%20BiH%20-%20Sl.%20glasnik%20BiH%20br.%2014-25%20-%20converted.pdf
17. Obrazac prijave antidžipsizma, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, 2025, dostupno na: https://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/OBRAZAC%20PRIJAVE%20ANTICIGANIZMA%20-%20zadnja%20verzija.pdf
18. Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje pitanja Roma u Bosni i Hercegovini, usvojena 21.7.2005. na Vijeću Ministara, Službeni glasnik BiH broj 67/05, dostupna na https://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/odbor_za_rome/strategija%20bih%20za%20rjesavanje%20problema%20roma.pdf

učestvuju u koordinaciji i implementaciji romskih politika, kao i Izvještaj o pojavama diskriminacije;

- Izvještaji Institucije Ombudsmana za ljudska prava BiH - redovno dokumentuju slučajeve diskriminacije, uključujući one koje se odnose na Rome i Romkinje, a posebno Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini.

Dodatni relevantni dokumenti i mehanizmi:

- EU Izvještaji o napretku BiH - redovno ističu marginalizaciju Roma i preporuke za borbu protiv antidžipsizma;
- Izvještaji romskih i proromskih nevladinih organizacija ukazuju na konkretne izazove sa kojima se Romi i Romkinje susreću i slučajeve diskriminacije i antidžipsizma.

6.1.2. Intervjui sa nevladinim organizacijama

Intervjui su odrađeni sa predstavnicima organizacija koje su pomogle i u organizovanju fokus grupa, uzimajući u obzir geografsku pokrivenost na nivou BiH, prethodno iskustvo i aktivnost organizacija:

1. Udruženje žena „Romkinja“ Bijeljina,
2. Omladinski centar „Vermont“ Brčko distrikt,
3. Udruženje žena „Bolja budućnost“ Tuzla,
4. Udruženje Roma „EURO-ROM“ Tuzla,
5. Mobilni tim pri Kantonalnom centru za socijalni rad Sarajevo,
6. Udruženje „Nova generacija“ Banja Luka.

Teme intervjua su bile broj i položaj Roma u BiH, broj i aktivnosti romskih i proromskih nevladinih organizacija, izrađeni dokumenti na lokalnom/kantonalnom/entitetskom/državnom nivou, primjena dokumenata, kao i prisustvo diskriminacije i antidžipsizma. Odgovori su uglavnom bili usaglašeni, i u skladu sa prikupljenim podacima iz drugih izvora, i iz intervjua se ističe sljedeće:

- Nije moguće dati tačnu procjenu broja Roma u BiH, ali ni u entitetima, kantonima, niti na lokalnom nivou, zbog čestih migracija, i zbog toga što se mnogi Romi ne izjašnjavaju kao pripadnici ove nacionalne manjine;
- Položaj Roma u BiH je veoma težak, možda i najteži, u odnosu na ostale nacionalne manjine i konstitutivne narode;
- Najveći problemi sa kojima se Romi u BiH susreću su: siromaštvo, nezaposlenost, nizak nivo obrazovanja, neriješeno stambeno pitanje, loši životni uslovi, društvena isključenost;
- U BiH postoji veliki broj romskih i proromskih nevladinih organizacija (oko 80), međutim samo njih 10-20% je aktivno i bori se za prava Roma i njihov bolji položaj u društvu;
- Kada je riječ o izrađenim dokumentima na lokalnom/kantonalnom/entitetskom/državnom nivou, koji se bave pitanjima Roma i Romkinja, predstavnici svih organizacija su naveli većinu pomenutih u prethodnom poglavlju, međutim, istakli su da je glavni problem njihova primjena u praksi;
- Iako se radi mnogo na unapređenju položaja Roma, problemi u svim sferama su i dalje prisutni, a glavni uzrok svih problema, prema mišljenju ispitanika, su prisustvo diskriminacije i antidžipsizma u svim porama društva.

6.1. Anketa

Anketa je rađena tokom februara i marta 2025. godine. Upitnik je pripremljen uz podršku Vijeća

Evrope, predstavnika Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, i Institucije ombudsmana za ljudska prava BiH, i poslat svim institucijama i organizacijama predviđenim kao ciljna grupa u metodologiji. Popunjavan je u aplikaciji Google Forms, i odvojen je za institucije i NVO.

Kao što je prethodno navedeno, upitnik za institucije je popunilo ukupno 83 osobe iz 59 različitih institucija, dok je upitnik za NVO popunilo ukupno 14 osoba iz 14 međunarodnih i lokalnih NVO.

Neki od glavnih nalaza ankete pokazuju sljedeće:

- Upitnik su uglavnom popunjavale osobe ženskog pola, na višim pozicijama u instituciji ili NVO, starosti 35-55 godina;
- Najveća razilaženja u mišljenu predstavnika institucija i NVO su bila u priznavanju i prepoznavanju diskriminacije u BiH, kao i u stepenu informisanosti o antidžipsizmu – njegovom značenju i pojavnim oblicima;
- Kada je riječ o tekstualnim pitanjima i iznošenju ličnog mišljenja o položaju i problemima Roma i Romkinja u BiH, predstavnici NVO su davali detaljnije odgovore, dok je je jedan dio predstavnika institucija odgovarao oskudno tj. na većinu pitanja davao odgovore *Ne znam*; *Nisam upućen*; *Nemam mišljenje* i sl;
- Predstavnici NVO i institucija su se složili u mišljenju da su žene i djeca najugroženiji u okviru romske zajednice, da antidiskriminacioni zakoni postoje i dovoljni su, ali se ne primjenjuju dovoljno u praksi, kao i da su ključne oblasti na kojima treba raditi u cilju unapređenja položaja Roma i Romkinja obrazovanje, zapošljavanje i edukacija o pravima, obavezama i dostupnim uslugama.

U nastavku ćemo prikazati uporednu analizu upitnika koji su popunjavale NVO i institucije:

1. Pol ispitanika/ce:

NVO
responses: 14 responses.

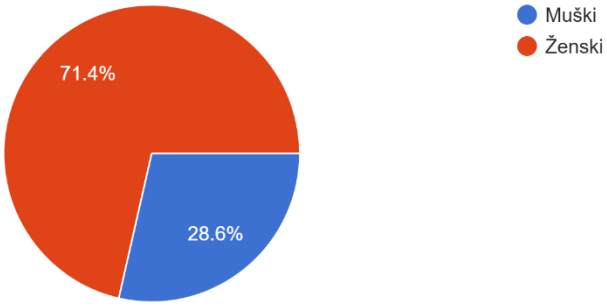

Institucije
responses: 83 responses.

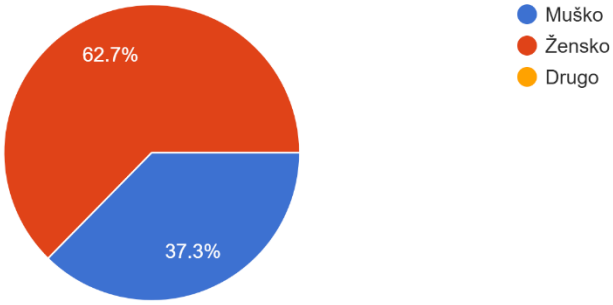

Grafik 1

Iz *Grafika 1* možemo zaključiti da, kada je riječ o polu ispitanika, i u slučaju NVO, i u slučaju institucija,

većinom su osobe ženskog pola popunjavale upitnike, s tim što je razlika nešto manja u slučaju institucija.

2. Starost ispitanika/ce

NVO
responses: 14 responses.

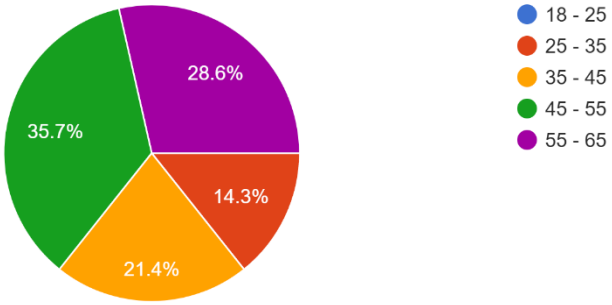

Institucije
responses: 83 responses.

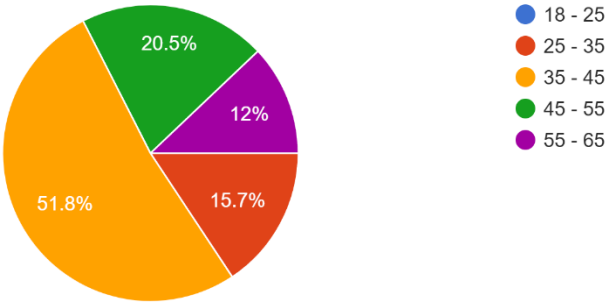

Grafik 2

Kada je riječ o starosti ispitanika, iz *Grafika 2* možemo zaključiti da su u slučaju NVO upitnik skoro ravnomijerno popunjavale osobe starosti 55-65 godina (28,6%), 45-55 godina (35,7%) i 25-35 godina (21,4%), s tim što blagu prednost imaju osobe 45-55 godina. U institucijama upitnik su ubjedljivo najčešće popunjavale osobe starosti 35-45 godina (51,8%). Također, važno je naglasiti da ni za NVO, ni za institucije, nijedan upitnik nisu popunile osobe starosti 18-25 godina.

3. Pozicija u instituciji / organizaciji:

Kada je riječ o NVO, upitnik su uglavnom popunjavali članovi menadžmenta Udruženja, stručni savjetnici i sekretari, dok su u institucijama to uglavnom bili pomoćnici ministara, šefovi kabineta i odsjeka, direktori institucija, stručni saradnici i savjetnici i drugi službenici u državnim i lokalnim institucijama.

4. Prema Vašem mišljenju, od kada diskriminacija postoji u BiH?

NVO
responses: 14 responses.

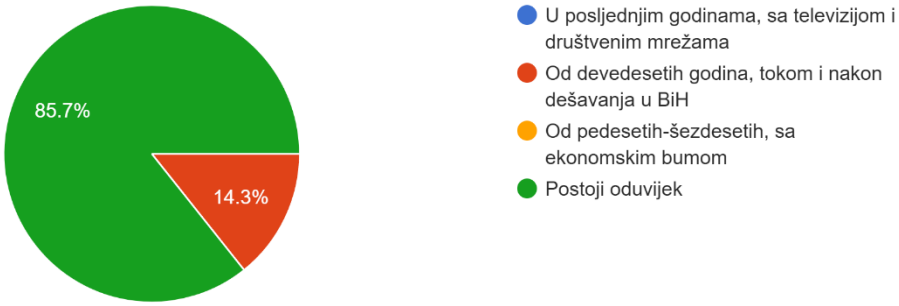

Institucije
responses: 83 responses.

Grafik 3

Kao što vidimo iz *Grafika 3* velika većina predstavnika NVO i institucija je navela da diskriminacija u našoj zemlji postoji oduvijek – 12 od 14 predstavnika NVO (85,7%) i 66 od 83 predstavnika institucija (79,5%). Međutim, postoje značajne razlike kada je riječ o ostalim odgovorima – preostalih dvoje predstavnika NVO (14,3%) je navelo da je diskriminacija u BiH prisutna od dešavanja tokom devedesetih godina prošlog vijeka, dok su odgovori preostalih predstavnika institucija raznoliki – njih 10 je izabralo preostale ponuđene odgovore, dok je ostalih sedam navodilo da diskriminacija ne postoji u BiH, da su u pitanju samo sporadični slučajevi, da je prisutna sve manje, da ne postoji u njihovim institucijama, ili da ne znaju od kada diskriminacija postoji.

5. U kojoj mjeri je prisutna?

NVO
responses: 14 responses.

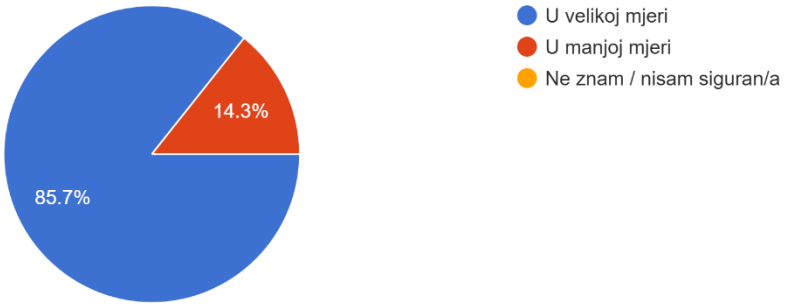

Institucije
responses: 83 responses.

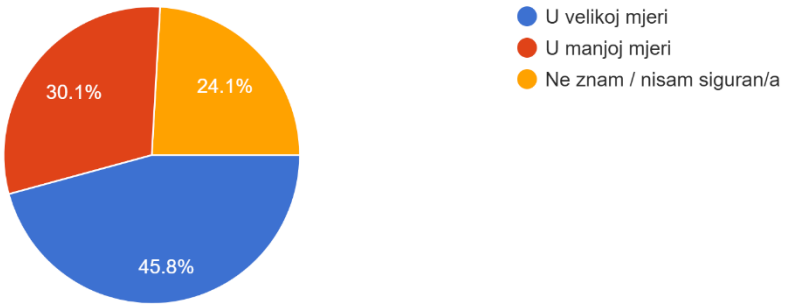

Grafik 4

Iz *Grafika 4* zaključujemo da postoje i značajne razlike u mišljenu NVO i institucija o tome u kojoj mjeri je diskriminacija prisutna u našoj zemlji – dok je većina predstavnika NVO, njih 12 (85,7%), navela da

je prisutna u velikoj mjeri, a dvoje (14,3%) da je prisutna u manjoj mjeri, u slučaju institucija mišljenja su podijeljena – njih 38 (45,8%) je navelo da je prisutna u velikoj mjeri, 25 (30,1%) da je prisutna u manjoj mjeri, dok je njih 20 (24,1%) navelo da ne zna /nije siguran/a u kojoj mjeri je i da li je uopšte prisutna.

6. Da li Vam je poznat pojam antidžipsizam?

NVO
responses: 14 responses.

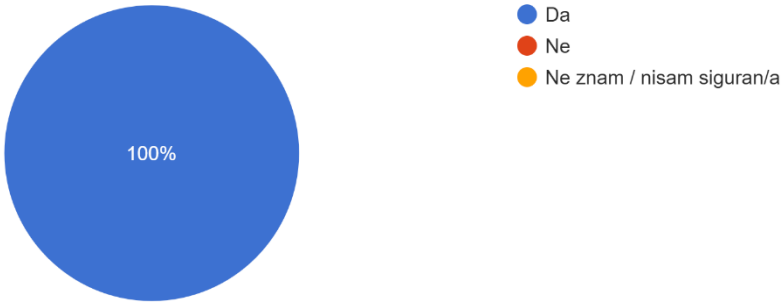

Institucije
responses: 83 responses.

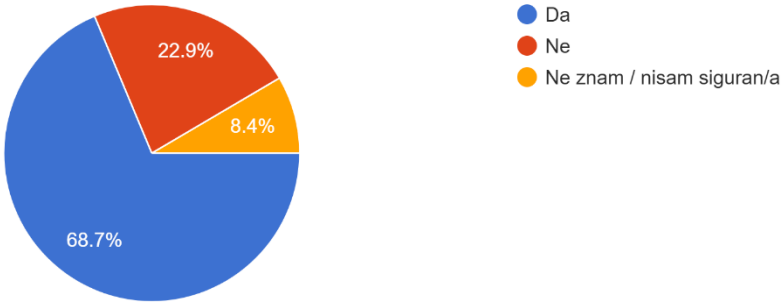

Grafik 5

Kada je riječ o pojmu antidžipsizam, ističe se, kao što možemo da vidimo iz *Grafika 5*, da među predstavnicima institucija čak njih 26 nikada nije čulo za taj pojam (22,9%) ili nisu sigurni da li su čuli (8,4%), što je posebno zabrinjavajuće. Ovo ukazuje na ozbiljan nedostatak svijesti i znanja unutar institucija koje bi trebale biti nosioci promjena i zaštite ljudskih prava. Preostalih 57 (68,7%) je navelo da im je pojam poznat.

Kada je riječ o predstavnicima NVO, svih 14, odnosno 100%, navelo je da im je poznat pojam antidžipsizam.

7. Smatrate li da je ta pojava prisutna u BiH?

NVO
responses: 14 responses.

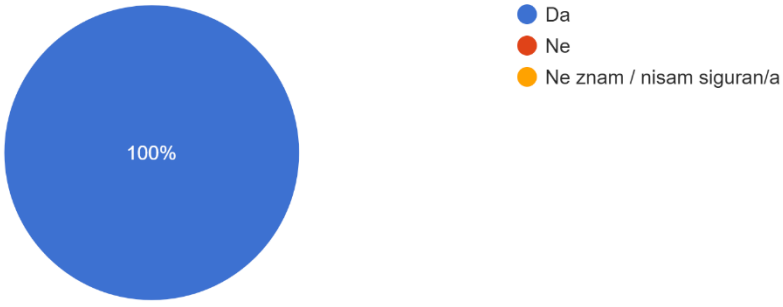

Institucije
responses: 83 responses.

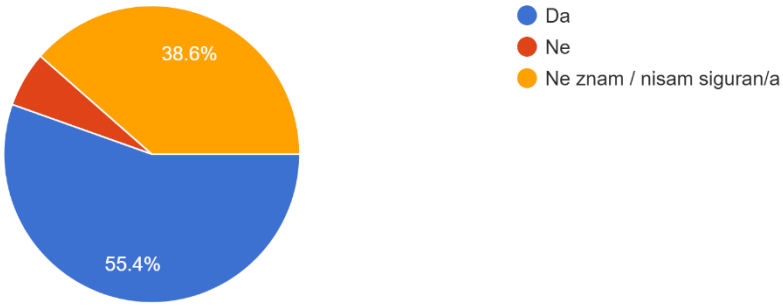

Grafik 6

Iz *Grafika 6* vidimo da je situacija slična kao na prethodnom pitanju – svih 14 predstavnika NVO, odnosno njih 100%, navelo je da je atidžipsizam prisutan u BiH, dok su predstavnici institucija imali podijeljeno mišljenje – oko polovine njih (46) je navelo da je antidžipsizam prisutan u BiH (55,4%), dok su preostali naveli da ne znaju/nisu sigurni (38,6%) ili da nije prisutan (6%).

8. Kakvo je Vaše mišljenje o Romima kao zajednici u BiH?

NVO
responses: 14 responses.

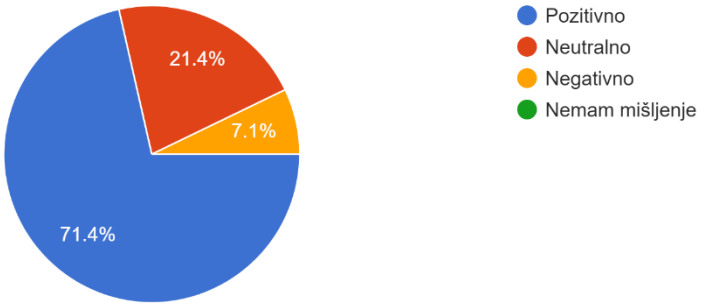

Institucije
responses: 83 responses.

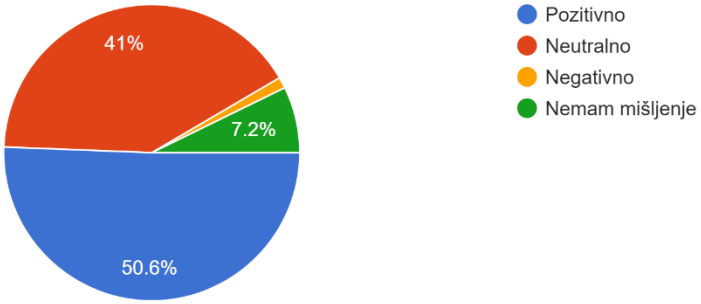

Grafik 7

Iz *Grafika 7* zaključujemo da većina predstavnika NVO, njih 10 (71,4%) ima pozitivno mišljenje o Romima, dok je u slučaju predstavnika institucija to polovina njih – 42 (50,6%). Većina preostalih u oba slučaja je navela da je mišljenje neutralno, međutim, ono što je zabrinjavajuće je da je po jedan predstavnik i NVO i institucija naveo da ima negativno mišljenje.

Kada je riječ o obrazloženjima odgovora koji su dali, predstavnici NVO su navodili sljedeće:

- Profesija kojom se bavim omogućila mi je da u posljednjih 20 godina radim direktno sa pripadnicima romske zajednice i moje pozitivno mišljene vezuje se za direktna iskustva sa ljudima sa kojima dolazim u

kontakt. Prilikom rada sa Romima, uvjerio sam se sa kojim izazovima i poteškoćama se na dnevnoj osnovi suočavaju.

- Smatram da Romi, ukoliko imaju priliku, mogu da učestvuju u svim političkim, društvenim i kulturnim događajima. Oni mogu biti aktivni učesnici u zajednici unatoč mnogim izazovima sa kojima se svakodnevno suočavaju.
- Romi su kao i drugi narodi, imaju svoj jezik, običaje i tradiciju, međutim, treba im dati prikiku za doprinos drustvenoj zajednici.
- Zajednica kao i sve druge u BiH.
- Pored toga što ih drugi diskriminišu, ignorišu, obilaze i slično, ni oni sami nisu zainteresovani da se izbore protiv navedenog, jer misle da ne mogu ništa promijeniti.
- Romi su ogledalo Svijeta, ogladalo svih nas koji sebe zovemo ljudima, Romi su naša savjest, naš usud i naša braća. Ja se ponosim tim da sam prijatelj Roma, da su Romi moji prijatelji, a kada se srećemo na ulici, uvijek ih pozdravljam sa " Gdje ste rodbino moja", i zbog toga sam sretan, iako nisam Rom.
- Neutralno zbog prilika koje su romske organizacije, a i Romi sami, propustili ne realizujući projekte na vrijeme, strateški i ciljano.
- Ne generalizujem mišljenja o ljudima na osnovu njihovih identitetskih kategorija.
- Romska zajednica u BiH je izuzetno raznolika i bogata svojom kulturnom baštinom, običajima i tradicijom. Romi su kroz vijekove doprinosili kulturnom mozaiku zemlje, ali se i dalje suočavaju s brojnim izazovima. Diskriminacija, siromaštvo, otežan pristup obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvenoj zaštiti predstavljaju prepreke za njihovu punu društvenu inkluziju. Ipak, postoje mnogi pozitivni primjeri integracije i osnaživanja – Romi i Romkinje koji postižu uspjehe u različitim oblastima društva. Važno je kontinuirano raditi na podršci i inkluziji romske zajednice kroz projekte koji jačaju njihova prava i stvaraju jednake mogućnosti za sve.
- Romi zive na prostoru BiH, Balkana i Evrope vijekovima. Iako su su zbog načina i organizacije života u svojim zajednicama često bili izlozeni diskriminaciji i različitim pritiscima, opstajali su, i svojim radom i djelovanjem doprinosili zajednicama u kojima su prisutni.
- Romska zajednica je integralni dio BiH kulture i društvenog tkiva.
- Pošto sam sama pripadnica romske zajednice mogu istaći kako imamo bogatu kulturu, tradiciju i otpornost. Veliki doprinos Roma u društvu je to što kroz muziku, zanatstvo, umjetnost, ali i kroz savremene profesije i obrazovanje, Romi veoma doprinose društu BIH. Veoma je bitno što su Romi u romskoj zajednici jako solidarni, povezani i sposobni da se prilagođavaju svemu, uprkos izazovima. Nažalost, predrasude prema Romima često sprečavaju društvo da prepozna i cijeni pozitivne aspekete romske zajednice.
- Moje generalno mišljenje o zajednici je pozitivno, jer ljude poznajem kao komšije, kao saradnike, kao aktiviste. Poznati su mi problemi sa kojima se suočavaju i način na koji se bore za svoja prava.
- O svojoj zajednici razmišljam pozitivno, želim da napreduje , da bude dio generalnog društva u BiH. Međutim, zbog situacije u kojoj svi u BiH živimo, podjela, rasizma, diskriminacije, korupcije, Romi nisu ravnopravni. I dobrim dijelom za to je kriva i međunarodna zajednica. Nemaju interes da zaustave nacionalizam i korupciju.

Neka od najbitnijih obrazloženja predstavnika institucija:

- Imam pozitivno mišljenje i smatram da su Romi narod kao i svaki drugi u ovoj državi, i koji samo želi da bude tretiran na taj način. Shodno tome, imam samo pozitivno mišljenje o Romima.
- Ljudi kao i svi ostali.
- Moje je mišljenje neutralno, jer mislim da ne bi trebalo biti podjela u nacionalnosti, vjeroispovjesti itd.
- Ne možemo generalizirati. Sve je zaseban slučaj.
- Izabrala sam pozitivno iako sam se dvoumila između odgovora "nemam mišjenje" iz razloga što smatram

da niti o jednoj zajednici, grupi ljudi ne možemo imati pozitivno ili negativno mišljenje odnosno formirati neki generalni sud ili zaključak jer bi upravo to vodilo formiranju predrasuda.

- Trenutni statistički podaci o položaju Roma su zabrinjavajući na teritoriji Bosne i Hercegovine u segmentu zdravstvenog osiguranja, predškolskog i školskog obrazovanja, socijalne zaštite, zapošljavanja, te oblasti stanovanja i drugih pitanja koja osiguravaju ravnopravan položaj navedene nacionalne manjine.
- Kao i svaka zajednica, sastavaljenja je od različitih pojedinaca i porodica. Kao takva, ima i pozitivnih i negativnih primjera.
- Dio su zajednice u kojoj živim, samim tim doprinose koloritu i raznolikosti naše sredine svojom kulturom i načinom života.
- Teško objašnjivo...
- Pojedini se ponašaju u skladu sa društvenim normama, drugi ih krše, ali evidentno su zastupljena karakteristična ponašanja koja se prenose generacijski, odgovornost se nalazi i u resursima koje im naše društvo nudi, odnosno ne nudi, jer su s druge strane oni dosta funkcionalniji u drugim razvijenijim zemljama.
- Romi moraju imati jednaka prava kao i svi drugi građani BiH.
- Romi su jedna od najugroženijih i najmarginalizovanijih zajednica u Bosni i Hercegovini. Iako imaju bogatu kulturnu tradiciju i doprinose društvu na razne načine, često se suočavaju s diskriminacijom, siromaštvom i ograničenim pristupom obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i zapošljavanju. Postoje pozitivni primjeri integracije i uspjeha Roma u različitim oblastima – od umjetnosti i muzike do politike i akademskih krugova. Ključ napretka leži u kontinuiranoj borbi protiv predrasuda, većem uključivanju Roma u društvo i osiguravanju jednakih šansi za sve građane.

9. Da li je lako prepoznati, samo po spoljašnjem izgledu, da li osoba pripada romskoj populaciji?

NVO
responses: 14 responses.

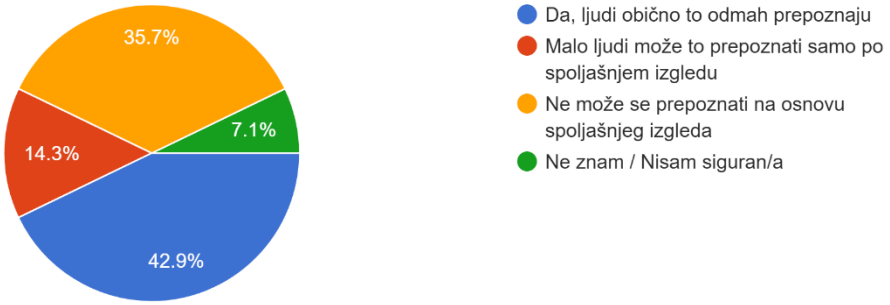

Institucije
responses: 83 responses.

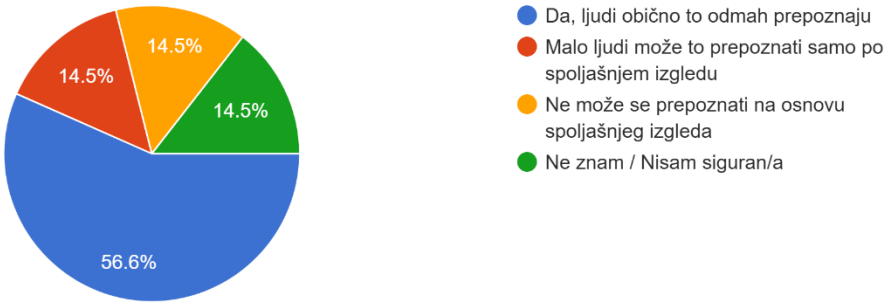

Grafik 8

Kao što vidimo iz *Grafika 8,* i u slučaju NVO, i u slučaju institucija, oko polovine ispitanika je navelo da je lako prepoznati samo po spoljašnjem izgledu da osoba pripada romskoj populaciji – njih 6 ili 42,9% iz

NVO i njih 47 ili 56,6% iz institucija. Kada je riječ o preostalim odgovorima, u slučaju institucija procenti su se jednako podijelili - po 14,5% je navelo da malo ljudi može prepoznati samo po spoljašnjem izgledu, da se ne može prepoznati na osnovu spoljašnjeg izgleda, odnosno da ne znaju/nisu sigurni. Ostatak ispitanika iz NVO je u većini slučajeva naveo da se ne može prepoznati na osnovu spoljašnjeg izgleda da li neko pripada romskoj populaciji – njih 5, odnosno 35,7%., dok je preostalih troje izabralo druga dva odgovora.

10. Kako se može prepoznati da li osoba pripada romskoj populciji?

NVO
responses: 14 responses.

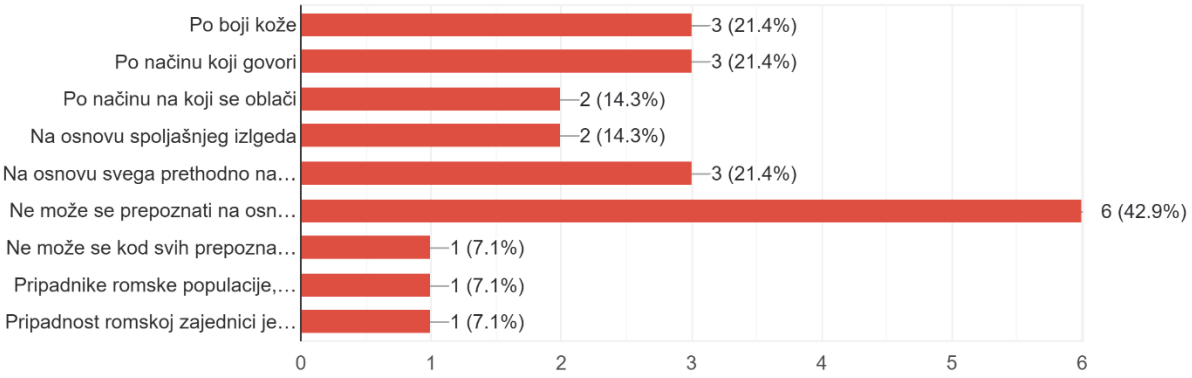

Institucije
responses: 83 responses.

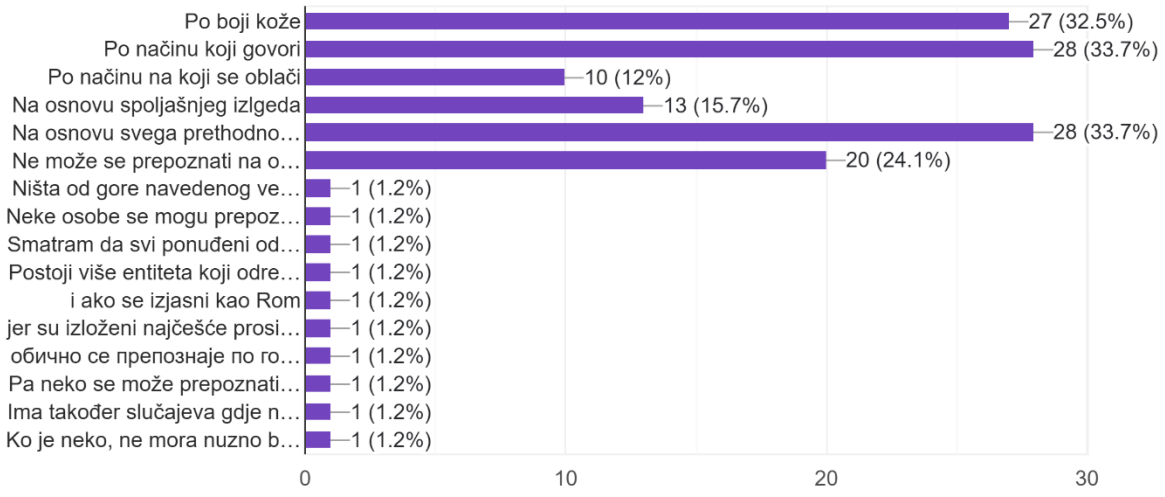

Grafik 9

Iz *Grafika 9,* koji je nastavak na prethodno pitanje, možemo vidjeti šta su ispitanici navodili kao odgovor na osnovu čega se može prepotnati da osoba pripada romskoj populaciji.

11. Ako je prisutna osoba iz romske populacije, koliko često se, prema Vašem mišljenju, pripadnici većinske populacije ponašaju na navedeni način?

NVO
responses: 14 responses.

12. Ako je prisutna osoba iz romske populacije, koliko često se, prema Vašem mišljenju, pripadnici većinske populacije ponašaju na navedeni način?		1	2	3	4	5
1.	U javnim prevozima ne sjedi ili ne sjedne pored te osobe, iako je slobodno mjesto.	0	1	10	3	0
2.	Prelazi ulicu, ako je sretne na svom putu.	3	4	6	1	0
3.	Ne poziva kolege ili poznanike Rome na događaje koje organizuje.	0	2	6	6	0
4.	Ako su prisutni na ulazu u javni prostor, na primjer u čekaonici, ne pozdravlja ih.	0	3	5	6	0
5.	Ne uzvraća pozdrav ispred škole, u prodavnici, i sl.	1	2	6	5	0
6.	Ne vjeruje onome što ta osoba govori.	1	0	7	6	0
7.	U bolnici traži da bude premješten/a u drugu sobu.	2	2	6	4	0
8.	Na radnom mjestu ne ostavlja neobezbijeđene lične stvari.	1	1	6	6	0
9.	Ne obavezuje se da daje preporuku (kao pismo preporuke za posao ili priliku za školovanje), iako poznaje osobu.	0	3	8	2	1

Institucije
responses: 83 responses.

12. Ako je prisutna osoba iz romske populacije, koliko često se, prema Vašem mišljenju, pripadnici većinske populacije ponašaju na navedeni način?		1	2	3	4	5
1.	U javnim prevozima ne sjedi ili ne sjedne pored te osobe, iako je slobodno mjesto.	7	22	31	22	1
2.	Prelazi ulicu, ako je sretne na svom putu.	33	30	16	4	0
3.	Ne poziva kolege ili poznanike Rome na događaje koje organizuje.	14	26	28	15	0
4.	Ako su prisutni na ulazu u javni prostor, na primjer u čekaonici, ne pozdravlja ih.	21	24	25	13	0
5.	Ne uzvraća pozdrav ispred škole, u prodavnici, i sl.	21	27	26	8	1
6.	Ne vjeruje onome što ta osoba govori.	11	22	31	18	1
7.	U bolnici traži da bude premješten/a u drugu sobu.	21	26	24	12	0
8.	Na radnom mjestu ne ostavlja neobezbijeđene lične stvari.	19	17	31	14	2
9.	Ne obavezuje se da daje preporuku (kao pismo preporuke za posao ili priliku za školovanje), iako poznaje osobu.	21	32	25	5	0

Tabela 1

Na osnovu *Tabele 1* možemo zaključiti kakvi su stavovi ispitanika o tome kako se pripadnici većinske populacije ponašaju u prisustvu osobe iz romske populacije. Ponuđeno je devet različizih situacija, a odgovori su gradirani od 1 do 5 (1 – nikad; 2 – rijetko; 3 – ponekad; 4 – često; 5 – uvijek).

U oba slučaja , i NVO i institucija, ispitanici su najčešće birali ocjenu 3 za ponuđene situacije, odnosno, da se ponekad dešavaju. Sličan je procenat i za ostale ocjene. Razlika je u tome što su predstavnici institucija češće birali ocjenu 1, u odnosu na predstavnike NVO, odnosno da se takve situacije nikad ne dešavaju.

12. Kako biste ocijenili pristup prema Romima, u institucijama koje pružaju socijalnu zaštitu, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, zapošljavanje i stambeno zbrinjavanje?

NVO
responses: 14 responses.

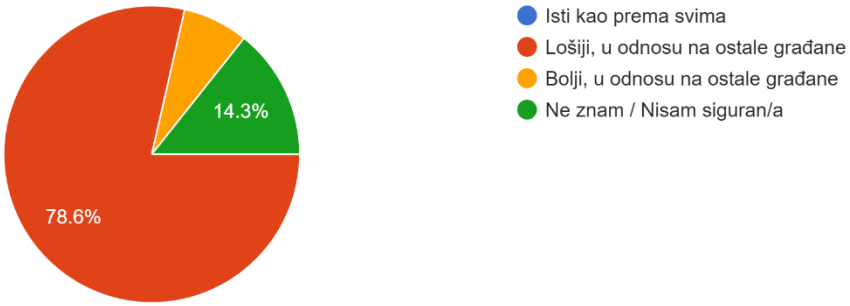

Institucije

responses: 83 responses.

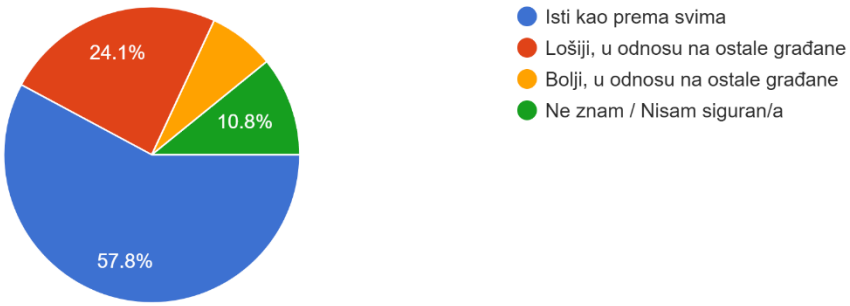

Grafik 10

U 13. pitanju, o pristupu prema Romima u institucijama, došlo je do značajnog razilaženja u stavovima ispitanika iz NVO i ispitanika iz institucija, kao što se može vidjeti iz *Grafika 10*. Naime, dok je većina predstavnika NVO na ovo pitanje odgovorila da je taj pristup lošiji, u odnosu na ostale građane – njih čak 78,6%, odnosno 11, većina predstavnika institucija, njih 48 (57,8%) je navela da je taj pristup isti kao prema svima. Preostali predstavnici NVO su naveli da je ili bolji, ili lošiji u odnosu na ostale, dok su preostali predstavnici institucija odabrali neki od preostala tri odgovora, s tim da je značajan broj, njih 20 (24,1%), navelo da je pristup lošiji, u odnosu na ostale.

Obrazloženja koja su dali predstavnici NVO za izabrane odgovore su sljedeća:

- Ne mogu adekvatno da odgovorim na pitanje, u skladu sa ponuđenim odgovorima. U gradu u kojem ja živim i radim, pripadnici Romske populacije uključeni su u sistem socijalne zaštite kao i ostali građani, djeca romske nacionalnosti uključena su u sistem obrazovanja i pohađaju školu, svi su zdravstveno osigurani. Takođe, postoje stambene jedinice koje se dodjeluju socijalno ugroženim građanima, među kojima su i pripadnici romske zajednice. Poteškoće vidim u dijelu diskriminacije tokom procesa zapošljavanja ove grupe ljudi što se dalje reflektuje siromaštvom i drugim društveno neprihvatljivim pojavama.
- Smatram da se Romi još uvijek suočavaju sa disriminacijom u odnosu na službe koje bi trebalo da služe svim građanima na najbolji mogući način. Pristup je lošiji zbog prisutnih sistemskih prepreka, diskriminacije i nedovoljne institucionalne podrške za njihovu socijalnu i ekonomsku integraciju.

- U većini slučajeva službenice ne žele da objasne prava romskoj populaciji, i samim tim im se ne pruža adekvatna usluga, niti se ostvaruje pravo koje im po Zakonu pripada.
- Neki Romi i Romkinje nisu u sistemu socijalne i zdravstvene zaštite, nemaju svi krov nad glavom, iako postoje socijalni stanovi koji pripadaju opštinama, a ne dodjeljuju se Romima, neka romska djeca nisu u sistemu obrazovanja, iako je osnovno obrazovanje obavezno, a institucije ne preduzimaju ništa po tom pitanju.
- Pojedini profesionalci koji rade na navedenim pozicijama iz pitanja često znaju imati predrasude prema Romima.
- Zbog prirode posla i velikog broja korisnika, koje opslužuju gore navedene institutucije, osoblje ili uposlenici su tradicionalno neljubazni prema svima, a prema sirotinji i Romima posebno. Ružna je to praksa koja se mora i treba čim prije promijeniti na dobrobit svih koji su uključeni u taj proces.
- Predrasude su jos uvijek prisutne u svim institucijama.
- Romi imaju znatno otežaniji pristup svim uslugama u BiH, uključujući gore navedene.
- Romi se često suočavaju s diskriminacijom i predrasudama unutar institucija koje pružaju socijalnu i zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, zapošljavanje i stambeno zbrinjavanje. Mnoge osobe iz romske zajednice nemaju adekvatan pristup osnovnim pravima zbog administrativnih barijera, nedostatka informacija ili nerazumijevanja njihovih specifičnih potreba. Ove prepreke dovode do marginalizacije i otežavaju njihovu potpunu integraciju u društvu.
- Iako bi odnos trebalo da bude isti prema svima, nisam sigurna da je to zaista tako, bez obzira na sve napore koji se poduzimaju posljednjih godina, profesionalci koji rade u institucijama jos uvijek imaju odredjene predrasude prema Romima.
- Romi su izlozeni dodatnom sloju diskriminacije u svim institucijama.
- Pristup prema Romima u ovim institucijama je često loš jer se suočavaju s diskriminacijom, nedostatkom resursa i nepristupačnošću usluga. Mnogi Romi nemaju ravnopravan pristup socijalnoj zaštiti, obrazovanju, zdravstvu i zapošljavanju, što pogoršava njihovu marginalizaciju.
- Moj generalni utisak, zasnovan na svjedočenjima ljudi, jeste da su Romi i Romkinje diskriminisani u javnim ustanovama i institucijama zbog predrasuda osoba koje tamo rade.
- Znamo za slučajeve kada radnici CSR tjeraju Rome iz zgrade, ne želeći da ih prime.

Neka od obrazloženja predstavnika institucija su sljedeća:

- Uslugu se pružaju svima bez diskriminacije
- Primjetno je da u bosanskohercegovačkim društvu, posebno u institucijama, postoji određena diskriminacija, ne na osnovu direktne pripadnosti određenoj nacionalnoj grupi, više je to u smislu diskriminacija na osnovu socijalnog statusa. Dakle, evidentan je loš pristup prema strankama koje ne razumiju svoj status, svoja prava, nisu dovoljno obrazovani u smislu da ne razumiju određene procese i zakonske procedure, u tom pogledu često službenici nemaju toleranciju da pomognu takvoj stranci, odnosno da postupaju po Zakonu o upravnom postupku, gdje je dužnost da pomognu neukoj stranci, te često neadekvatnim ponašanjem, povišen tonom, ne uspiju provesti stranku korak po korak do ostvaranje prava te stranke. Radi se o nedovoljno senzibiliranom i nedovoljno stručnom osoblju. Kada su u pitanju Romi, često je slučaj da upravo u romskim zajednicama postoji mnogo pripadnika lošeg socijalnog statusa, odnosno pojedinaca kojima je potrebna veća pomoć pri pristupu socijalnim uslugama, i iz tog razloga postoji veći nivo diskriminacije. Dakle, kada recimo visokobrazovan Rom/Romkinja, zaposlen/zaposlena traže određenu uslugu, vjevatno će imati tretman kao svaki takav građanin, a kada neko lošijeg socijalnog statusa bio on Rom/Romkinja, Bošnjakinja, Srpkinja ili bilo ko traži određenu uslugu,

imat će lošiji pristup. Postoje izuzeci, ali sistem se na smije oslanjati na dobru volju pojedinaca, već na profesionalan pristup bez diskriminacije po bilo kom osnovu.

- Smatram da je pristup prema Romima u institucijama isti kao i prema svima, a u obrazovnom sistemu čak i bolji u odnosu na ostale građane.
- Prema Ustavu BiH svi imamo ista prava.
- Mislim da lošiji pristup ide i od toga što su mnogi službenici preopterećeni i razočarani jer s nekim Romima ne mogu da ostvare ozbiljniji napredak bez obzira na sav uloženi napor.
- Iako formalno postoji jednak pristup, u stvarnosti se Romi suočavaju s nizom prepreka koje im otežavaju ostvarivanje svojih prava. Često Romi imaju problema sa administrativnim stvarima, kao što je nedostatak osobnih dokumenata, što im dodatno otežava pristup institucijama. Nedovoljna informiranost o pravima i procedurama, također predstavlja veliku prepreku.
- Mislim da je pristup prema svima isti, pa tako i prema Romima, ali situacija u kojoj se nalaze Romi nije ista.
- Sve zavisi od osobe do osobe, ne može se institucija mjeriti po pojedincima.
- Svi imamo ista prava, možda Romi imaju i veća prava nego ostali.
- Institucije ovog tipa apsolutno ne prave razliku među ljudima. Do njih je na koji način će se oni ophoditi prema istim institucijama.
- Zakonski okvir garantuje jednaka prava svim građanima, ali, u praksi, Romi često nailaze na prepreke koje ih sprečavaju da ta prava u potpunosti ostvare (nedostatak osobnih dokumenata, nisu osigurani, siromaštvo).
- Postoji institucionalna diskriminacija koja je duboko utemeljena. Ti temelji se urušavaju polako, ali i dalje postoji.

13. Šta mislite, da li su Romi u BiH više ili manje diskriminisani u odnosu na ostale građane, i u odnosu na druge ranjive grupe?

NVO
responses: 14 responses.

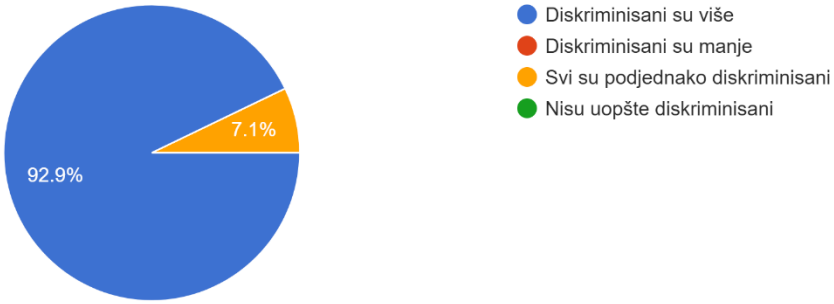

Institucije
responses: 83 responses.:

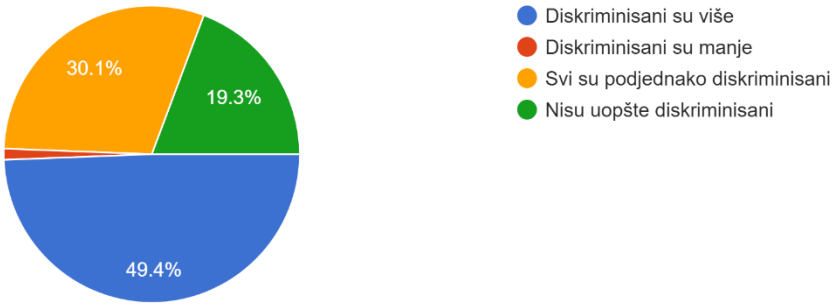

Grafik 11

U okviru ovog pitanja, takođe se vide velike razlike u odgovorima predstavnika NVO i predstavnika institucija, što pokazuje i *Grafik 11*. Dok je većina predstavnika NVO, njih 13 od 14, navela da su Romi diskriminisani više u odnosu na druge građane, i u odnosu na druge ranjive grupe, malo manje od polovine predstavnika institucija, njih 41, je navelo to isto. Ostatak predstavnika institucija je naveo da su svi podjednako diskriminisani – 25 ispitanika (30,1%) ili da nisu uopšte diskriminisani – 16 ispitanika (19,3%), dok je jedan ispitanik naveo i da su diskriminisani manje.

Obrazloženje predstavnika NVO:

- Kao etnička grupa, mislim da su pripadnici romske nacionalnosti najviše diskriminisani. Generalno, živimo u društvu koje nema razvijene modele socijalne brige za svoje građane, što se u cjelosti posebno osjeti kada su u pitanju ranjive grupe, a najviše Romi.
- Romi u BiH su više diskriminisani nego druge ranjive kategorije zbog duboko ukorijenjenih predrasuda, socioekonomskih barijera, ograničenog pristupa obrazovanju, zapošljavanju i osnovnim uslugama.
- Ukoliko pogledamo javne institucije i druga mjesta gdje rade sluzbena lica malo ili nikako nema Roma, iako ima Roma koji zadovoljavaju kriterije za te pozicije.
- Sve ranjive kategorije u BiH su podjednako diskriminisane i u nemogućnosti da ostvare osnovna prava.
- Uvjek se osjeti razlika da je više diskriminisana romska osoba od neromske osobe, o bilo kojoj ranjivoj grupi da se radi.
- Diskriminacija Roma je postala i ostala "normalna pojava" u našem društvu, na koju su se na žalost svi već odavno navikli, pa čak i sami Romi, koji tako žive stotinama godina. Čim prije se sa tim prestane, biće lakše Romima, ali i onima koji ih diskriminišu.
- Romi doživljavaju i višestruke diskriminacije (LGBTQ npr.)
- Po mom mišljenju, većinska populacija ima više predrasuda prema Romima zbog zastarjelih i diskriminatornih narativa o njima.
- Romska zajednica se suočava s većim preprekama u svakodnevnom životu, što ih čini višestruko diskriminisanim.
- U odnosu na ostale, etnička diskriminacija je veća kada su Romi u pitanju.
- Romi su izlozeni dodatnoj diskriminaciji u svim institucijama.
- Romi su u BiH više diskriminisani u odnosu na ostale građane i druge ranjive grupe, a to se može obrazložiti kroz nekoliko ključnih aspekata:
    - Sistemska diskriminacija
    - Nedostatak političke zastupljenosti
    - Društvene predrasude i stereotipi
    - Ekonomska isključenost
- Zbog predrasuda i sterotipa , mnogi Rome ne vole i ne žele da imaju kontakt sa drugima.

Obrazoženja predstavnika institucija:

- Moje mišljenje je da nisu diskriminirani pošto se mogu školovati, tražiti zaposlenje, i sve drugo kao i svi drugi građani.
- Ukoliko ima diskriminacije u određenim situacijama, smatram da je ona ista u odnosu na sve ostale građene.
- Mislim da jesu više diskriminisani u odnosu na druge zbog stava većine romske populacije u vezi sa obrazovanjem, radom, porodicom, kulturom življenja i sl, koji su uticali na formiranje određenog

društvenog mjenja o njima.

- Smatram da su više diskriminisani zbog većeg broja predrasuda koje postoje prema Romima, nego prema ostalim ranjivim grupama.
- Mnogi pripadnici ranjivih grupa su više diskriminisani po pitanju određenih prava, u odnosu na romsku populaciju.
- Generalno, diskriminacija je prisutna u društvu i ne pravi razlike između ljudi.
- Zbog podneblja u kojem živimo prisutna je diskriminacija prema svemu što nije stereotip, bilo da se radi o drugoj narodnosti, načinu oblačenja, načinu ponašanja, načinu življenja.
- Mislim da se jednako događa diskriminacija prema svima u BiH.
- Iako i druge ranjive grupe u BiH, kao što su osobe sa invaliditetom ili izbjeglice, doživljavaju diskriminaciju, Romi se suočavaju sa specifičnim oblicima diskriminacije koji su duboko ukorijenjeni u predrasudama i stereotipima. Često su izloženi otvorenim oblicima rasizma i diskriminacije, što ih čini posebno ranjivim.
- Neupitno je da su Romi više diskriminisani u BiH, u odnosu na ostale.
- Diskriminisani su više od ostalih najvjerovatnije zbog načina života, odnosno zbog njihovog izgleda i lične higijene.
- Nisu diskrimirani uopće čak imaju i bolje privilegije nego ostali gradjani.
- Moguće da kod većine građana vlada mišljenje da su Romi skloni prosjačenju, krađi, neurednom izgledu, jer građani to imaju priliku da vide svakodnevno na ulicama, dok, s druge strane, postoji veliki broj Roma koji vode funkcionalan i kvalitetan život, a koji se nigdje ne prikazuju, odnosno nisu vidljivi.
- Mislim da su ranjive grupe podjednako diskriminirane, prvenstveno mislim kada su skupine žena u pitanju.
- U određenim područjima su više diskriminisani u odnosu na druge.
- Mislim da je teško utvrditi koja ranjiva grupa je više, odnosno manje diskriminisana.
- Mislim da smo danas svi na neki način diskriminisani, pa tako i Romi, ili bilo koja druga ranjiva grupa.
- Nije mi poznato koliko je ko diskriminisan.

14. Smatrate li da su Romi dovoljno politički zastupljeni u BiH?

Svi ispitanici iz NVO i većina predstavnika institucija (68 od ukupno 83, odnosno 81,93%) naveli su da Romi nisu dovoljno politički zastupljeni u BiH. Od preostalih 15 predstavnika institucija (18,07%), osam je navelo da Romi jesu dovoljno politički zastupljeni, dok je sedam navelo da ne zna/nisu sigurni/nemaju mišljenje. Neki od odgovora koji se izdvajaju:

- Ne, Romi i Romkinje u BiH imaju ograničenu političku zastupljenost. Iako imaju pravo da se kandiduju za opštinske odbornike ili članove određenih komisija, to nije dovoljno da bi se osigurala adekvatna politička zastupljenost na višim nivoima vlasti. Politička moć i uticaj romske zajednice su i dalje vrlo ograničeni (NVO).
- Ne. To je ujedno i najveći problem. Smatram da svako gradsko/općinsko vijeće mora imati po jednog vijećnika/vijećnicu Romske nacionalnosti, da li na način da se pozitivnom diskriminacijom promijene određene stavke u Izbornom zakonu, ili da se među samim Romima vodi kampanja da je važno da imaju što više istaknutih članova, fakultetski obrazovanih, koji će braniti interese svoje zajednice. Udruženja ne mogu mnogo toga napraviti, naročito u BiH. Potrebno je da romska zajednica ima svoje predstavnike posebno na lokalnom nivou, gdje će moći direktno uticati na realizaciju određenih projekata (institucije).
- Dovoljno, s obzirom na broj stanovnika u BiH (institucije).

- Vijeća nacionalnih manjina su jedini praktičan način da pripadnici nacionalnih manjina čuju svoje brige od strane parlamentaraca na različitim nivoima vlasti. Pripadnici nacionalnih manjina i dalje su diskriminisani u pristupu političkim funkcijama i političkom učešću uopšteno (institucije).
- Romi u Bosni i Hercegovini nemaju pravo da se kandiduju za članove Predsjedništva BiH i Dom naroda Parlamenta BiH zbog etničke podjele vlasti, što je Evropski sud za ljudska prava prepoznao kao diskriminaciju u slučaju "Sejdić i Finci protiv BiH". U većini entitetskih i kantonalnih parlamenata nema romskih predstavnika. Iako neki Romi učestvuju u političkim partijama, rijetko zauzimaju visoke pozicije s realnim uticajem. U pojedinim lokalnim zajednicama postoje romski vijećnici, ali njihov uticaj je ograničen zbog opšte marginalizacije Roma. Romi nemaju jaku političku stranku ili organizaciju koja bi ih direktno zastupala. Njihova politička participacija je niska zbog nepovjerenja u sistem, siromaštva i nedostatka obrazovanja i znanja o političkim pravima. Postoje romska udruženja i nevladine organizacije koje zagovaraju prava Roma, ali one nemaju direktan politički uticaj (institucije).

15. Kako ocjenjujete ulogu civilnog društva i organizacija koje se bave pravima Roma?

U okviru ovog pitanja mišljenja su podijeljena između toga da je ta uloga značajna, neutralna, ili nedovoljna, i u slučaju NVO, i u slučaju institucija.

Neki od odgovora predstavnika NVO:

- Ima mnogo organizacija koje su registrovane, ali malo je onih koje su doista aktivne u tom polju. One koje su aktivne imaju probleme zbog nedovoljnih resursa i nedovoljne institucionalne saradnje.
- Nedovoljno jaki i ujedinjeni.
- Neutralno, ima ih odličnih, koje se zaista zalažu za unapređenje prava Roma, ali ima i onih koje rade samo projektno, bez dugoročnih ciljeva i efekata.
- Uloga civilnog društva i organizacija koje se bave pravima Roma i Romkinja je od izuzetne važnosti za unapređenje položaja romske zajednice u BiH. Ove organizacije pružaju podršku u borbi protiv diskriminacije, zagovaraju prava Roma i Romkinja, te rade na obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvu. Takođe, one igraju ključnu ulogu u podizanju svijesti o problemima s kojima se Romi i Romkinje suočavaju i stvaranju platforme za uključivanje ove zajednice u društveni, politički i ekonomski život. Iako se suočavaju s izazovima, organizacije civilnog društva značajno doprinose jačanju prava i mogućnosti Roma i Romkinja.
- Oni su gotovo jedini koji omogućavaju da se glas Roma i Romkinja čuje u javnom prostoru.
- Međunarodne organizacije koje sprovode projekte koji se bave pitanjima Roma, često to rade bez uključivanja Roma ili romskih organizacija u definisanju prioirteta, potreba, nameću rješenja koja oni smatraju da su za nas "dobra". Samo par romskih organiazcija ima kapacitete da radi kvalitetno na rješavanju probema Roma u BiH, nažalost.

Mišljenja predstavnika institucija:

- Nedovoljno angažirani da se riješe stvarni problemi romske populacije.
- Više su pasivni nego aktivni.
- Mislim da civilno društvo i organizacije ulažu veliki trud i zalaganje za lica romske nacionalnosti, a da ta ista lica jako malo koriste svoje šanse.
- Jako loša ocjena, iz razloga što nema direktne veze sa romskom zajednicom i lokalnim politikama. Radionice, dijeljenje letaka su super stvar, ali zajednici treba kanalizaciona mreža, asfalt, stipendije, konkretne stvari. Sufinansiranjem takvih projekata sa lokalnim zajednicama vodit će ka nečemu.

- Ocjenjujem da su zaista dali na značaju romskoj populaciji i ukazali društvenoj zajednici na problematiku istih.
- Ova uloga je jako značajna jer predstavlja vezu između romske zajednice i drugih institucija.
- Nedovoljno transparentni, nema ih u opšte u medijima, nema edukacija i sl.
- Ne može se generalizovati, postoje i pozitivni i negativni slučajevi. Neke organizacije odlično obavljaju svoj posao, dok neke ne.
- Slabo, gotovo neprimjetno.
- Uloga civilnog društva i organizacija koje se bave pravima Roma u Bosni i Hercegovini ima značajan, ali još uvijek nedovoljno iskorišten potencijal. Iako su ove organizacije ključni akteri u borbi za prava Roma i njihovu integraciju u društvo, suočavaju se s brojnim izazovima.
- Smatram da se ne bave suštinskim problemima Roma.
- Civilno društvo i organizacije koje se bave pravima Roma igraju važnu ulogu u borbi protiv diskriminacije i za poboljšanje životnih uvjeta Roma. Međutim, suočavaju se s izazovima poput nedostatka financijskih sredstava, političke apatije. Potreba je veća podrška.
- Nije mi poznat rad ni jednih, ni drugih. Zar to ne govori dovoljno?
- Civilno društvo i nevladine organizacije igraju ključnu ulogu u zaštiti i unapređenju prava Roma u BiH. S obzirom na to da su Romi sistemski marginalizovani, nevladine organizacije često preuzimaju ulogu posrednika između Roma i državnih institucija te zagovaraju njihova prava u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene i socijalne zaštite, političke participacije i borbe protiv diskriminacije.
- Moram odgovoriti slabo. U većini slučajeva civilne organizacije gledaju svoj interes, uključe Rome samo u cilju ispunjavanja indikatora i ciljeva. Malen je broj organizacija koje se iskreno zalažu da doprinesu dugoročnom osnaživanju polažaja Roma.
- Smatram da bi mogla biti bolja, kroz jaču suradnju i efikasnije projekte, i uključivanje romske zajednice u planiranje i provedbu aktivnosti.
- Sve aktivnosti koje se rade su uglavnom rezultat uticaja NVO bilo domaćih ili stranih.
- Ulažu velike napore i sredstva, ali često su efekti minimalni. Posebno je to izraženo u oblasti obrazovanja. Bez obzira na sve projekte, još uvijek nisu sva romska djeca osnovnoškolskog uzrasta obuhvaćena obrazovanjem, napuštaju školu prije no što je završe. Od onih koji završe osnovnu školu, malobrojni nastavljaju obrazovanje. Previše je maloljetničkih brakova, trudnoća.
- Nadmašuje očekivanja uloga civilnog drustva.

16. Da li smatrate da je ekonomski status Roma u BiH niži u odnosu na većinsku populaciju?

Na ovo pitanje, svi predstavnici NVO i većina predstavnika institucija (77,11%), odgovorili su potvrdno, odnosno, da smatraju da je ekonomski status Roma u BiH niži u odnosu na većinsku populaciju. Preostalih 22,89% predstavnika institucija je navelo da ekonomski status Roma nije niži, ili da ne znaju/ nisu upućeni u to.

Odgovori predstavnika NVO:

- Da - svi su u nepovoljnijem položaju.
- Smatram da je ekonomski status niži, jer nedovoljno Roma je uključeno u obrazovni sistem i pored pomaka koji su napravljeni. S tim, teže pronalaze poslove jer nisu dovoljno obrazovani,. Također veliki dio Roma živi u jako lošim uvijetima unatoč programu Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice (MLJPI) i ostalih organizacija koje pokušavaju rješiti njihovo stambeno pitanje kroz razne stambene projekte.

- Da. Ekonomski status Roma i Romkinja u BiH je značajno niži u odnosu na većinsku populaciju. Romi i Romkinje se suočavaju s brojnim izazovima, kao što su visoka nezaposlenost, niska obrazovanost i diskriminacija na tržištu rada. Mnogi Romi i Romkinje žive u siromaštvu, nemaju pristup osnovnim uslovima za život, a često ne mogu ostvariti ni osnovna socijalna prava zbog administrativnih barijera ili nepoznavanja svojih prava. Ova društvena marginalizacija doprinosi njihovom nižem ekonomskom statusu, koji je daleko od onog koji uživa većinska populacija u BiH.

Odgovori predstavnika institucija:

- Da. To je uzrokovano velikim procentom nezaposlenosti Roma/Romkinja, velikim natalitetom romske zajednice, gdje nije moguće za deset članova obitelji, čiji su nosioci domaćinstva nezaposleni omogućiti adekvatne uslove za školovanje i obrazovanje maloljetnih članova, samim tim često se dešava da pripadnici romske nacionalnosti sklapaju maloljetne brakove ili vanbračne zajednice, gdje nisu dovoljno upućeni u sve obaveze koje nosi zasnivanje porodice. Iz tog razloga je jako bitno da svaka zajednica ima svoje "romske ambasadore". Mlade, školovane ljude koji će edukovati svoju zajednicu odnosno uputiti ih na prave adrese za ostvarivanje svojih prava. Problem je i društvo koje nije spremno za sveobuhvatnu inkluziju, odnosno društvo koje i samo nema dovoljno jako mehanizme za adekvatan odgovor na ovaj problem.
- Ne smatram da je ekonomski status Roma niži u odnosu na većinsku populaciju, jer iz neposredne okoline mogu zaključiti da veliki broj njih živi prilično dobro i ne odskače od većinske populacije koja živiu današnjem vremenu.
- Globalno jeste, ali dosta romskih porodica ima bolji životni standard od drugih građana (sve je više socijalnih kategorija u našem društvu).
- Mislim da bi trebalo da se oni sami više uključe u pronalazak posla, te u rješavanje ostalih stvari za skroman život.
- Da, ekonomski status Roma u Bosni i Hercegovini je generalno niži u odnosu na većinsku populaciju. Ključni faktori koji to objašnjavaju su: visoka stopa nezaposlenosti; siromaštvo i socijalna isključenost; nizak nivo obrazovanja i diskriminacija. Ovi faktori se međusobno prepliću i stvaraju ciklus siromaštva i socijalne isključenosti koji je teško prekinuti.
- Smatram ekonomski status Roma jednakim statusu većinske populacije.
- Ne može se to procijeniti zbog načina života koji žive. S obzirom na način života, vjerujem da jeste, odnosno isti pretežno izbjegavaju raditi poslove kojim bi zaradili novac, a većinom pribjegavaju prosjačenju. Vjerujem da ima diskriminacije pri zapošljavanju, ali znam lično dosta više primjera osoba romske populacije koji ne žele raditi.
- Da. Sveobuhvatna posljedica ovoga je da je međugeneracijsko siromaštvo Roma u BiH izuzetno visoko. Romskim domaćinstvima nedostaju sredstva, vještine i obrazovanje potrebno za školovanje djece, što dovodi do neprekidnog beskrajnog kruga siromaštva unutar romske populacije. Romska djeca su stoga postala najrizičnija grušpa u BiH, a diskriminacija romske djece postala je prepreka na svim poljima društva.
- Ne smatram, ali smatram da većina Roma čiji je ekonomski status jako nizak ima disfunkcionalne repetetivne obrasce ponašanja kojima teže to kompenzuju.
- Jeste, tradicionalno nisu zainteresovani za rad i obrazovanje, a samim tim ekonomski status im je niži.
- Da, ekonomski status Roma u Bosni i Hercegovini je znatno niži u odnosu na većinsku populaciju. Romi su najosjetljivija i najsiromašnija društvena grupa u zemlji, s visokim stopama nezaposlenosti, lošim životnim uslovima i ograničenim pristupom ekonomskim resursima.

- Ima ih i sa nižim, ali i sa višim statusom.

17. Da li smatrate da žene iz romske zajednice doživljavaju dodatnu diskriminaciju u društvu u odnosu na muške pripadnike?

Na ovo pitanje, takođe, svi predstavnici NVO su odgovorili potvrdno, kao i većina predstavnika institucija (njih 58, odnosno 69,88%). Preostalih 25 predstavnika institucija su odgovorili odrično, ili su naveli da ne znaju/nemaju mišljenje o tome.

Predstavnici NVO su uglavnom davali slična obrazloženja – da su Romkinje dvostruko diskriminisane i da diskriminaciju doživljavaju, kako u svojoj zajednici, tako i van nje.

Neka od obrazloženja predstavnika institucija:

- Da. Žene Romkinje su višestruko diskrimisane, na početku, u samoj svojoj zajednici, zbog toga što su žene, nakon toga, u cjelokupnom društvu, jer su žene, Romkinje, nezaposlene, itd.
- Da, zato što se one suočavaju, pored etničkih, i sa rodnim predrasudama i stereotipima.
- Ne mislim - zbog empatije prema ženskoj populaciji, veća je diskriminacija prema muškoj populaciji.
- Da, žene iz romske zajednice doživljavaju dodatnu, višestruku diskriminaciju u društvu u odnosu na muške pripadnike. Ključni faktori koji to objašnjavaju su: diskriminacijom na osnovu etničke pripadnosti, kao i na osnovu spola; tradicionalne rodne uloge koje im ograničavaju mogućnosti za obrazovanje i ekonomsku nezavisnost; rano stupanje u brak i rađanje djece mogu dodatno otežati njihov pristup obrazovanju i zapošljavanju; česta izloženost nasilju i zlostavljanju, kako u okviru svojih zajednica, tako i u širem društvu; nedostatak pristupa pravnoj zaštiti i podršci; ograničen pristup ekonomskim resursima, kao što su zemljište, kapital i krediti; nedovoljna zastupljenost u političkom i javnom životu, što otežava njihov utjecaj na donošenje odluka koje se tiču njihove zajednice. Romske žene se suočavaju sa specifičnim oblicima diskriminacije koji su duboko ukorijenjeni u društvenim normama i praksama.
- Ne smatram. Smatram da je diskriminacija podjednako zastupljena, međutim, iste trpe diskriminaciju unutar svoje populacije.
- Žene su svakako u lošijem položaju od muškaraca, a posebno ukoliko pripadaju bilo kojoj marginalizovanoj grupi ljudi, npr. Romkinje, invalidi...
- Ne, u opštoj društvenoj zajednici ne, ali u okviru romske zajednice da!
- Ne, nisam primjetila. Njihove običaje ne mozemo podvesti pod diskriminaciju.
- Općenito, žene u BiH su diskriminisane u odnosu na muškarce, pa tako i žene iz romske zajednice.

18. Da li romska djeca imaju posebne prepreke pri obrazovanju i integraciji u društvo?

Ovo je još jedno pitanje na koje su svi predstavnici NVO odgovorili potvrdno, dok je, kada je riječ o predstavnicima institucija, nešto više od polovine njih (48, odnosno 57,83%) odgovorilo potvrdno. Preostalih 35 predstavnika institucija (42,17%) je navelo da romska djeca nemaju posebne prepreke pri obrazovanju i integraciji u društvo, od čega je mali procenat njih naveo da ne znaju ili nisu sigurni.

Predstavnici NVO su naveli da se te prepreke ogledaju u sistemskoj diskriminaciji, socio-ekonomskim prilikama iz kojih dolaze, neprihvatanju od strane vršnjaka i njihovih roditelja, imaju jezičku barijeru, zapostavljeni su od starne institucija i nemaju podršku od roditelja i zajednice. Takođe, veoma mali broj romske djece je uključen u predškolsko obrazovanje.

Odgovori koje su navodili predstavnici institucija su sljedeći:

- Da. Posebno zbog socijalnog statusa odnosno neriješenog stambenog pitanja. Romska djeca neriješnim stambenim pitanjem i lošim materijalnim uslovima imaju prepreke pristupu obrazovanju. Obrazovanje nije samo boravak u školi. Obrazovanje je mogućnost nabavke odjevnih predmeta, knjiga, prostora za boravak i učenje, pristup vannastavnim aktivnostima, sportskim, kulturnim i sl.
- Smatram da nemaju posebne prepreke. Većinom zavisi od njih samih.
- Romsku djecu više sputavaju njihove porodice i srodnici u pohađanju nastave, nego obrazovni sistem i druga djeca.
- Predškolsko obrazovanje, iako je uopšteno problematično u zemlji, predstavlja područije od posebne zabrinutosti, gdje potpuni nedostatak sistematizovanog i kvalitetno kontroliranog pristupa mnogu Romsku djecu ostavlja u nepovoljnom položaju u obavezbom obrazovanju, što dovodi do povećanog napuštanja školovanja i lošijih rezultata.
- Mislim da je to istina samo djelimično, te da djeca koja mogu da prate školski program nemaju većih poteškoća, ali se bojim da je tih malo.
- Da, romska djeca se suočavaju sa specifičnim preprekama u obrazovanju i integraciji u društvo: siromaštvo često ograničava pristup obrazovanju gdje djeca mogu biti prisiljena raditi umjesto da pohađaju školu ili im nedostaju osnovni resursi poput udžbenika; diskriminacija u školama, što može dovesti do osjećaja izolacije i isključenosti; jezične barijere koje otežavaju praćenje nastave; razlike u kulturnim normama i vrijednostima mogu dovesti do nesporazuma između romske djece i školskog sustava; rano stupanje u brak i rađanje djece može dodatno otežati pristup obrazovanju te nedostatak podrške u učenju, kako kod kuće tako i u školi. Ove prepreke otežavaju romskoj djeci da ostvare svoj puni potencijal i da se integriraju u društvo.
- Osnovna škola je besplatna i obavezna za svu djecu, samim tim imaju uslove kao i svi drugi. Njihov izbor načina života je glavna prepreka.
- Naravno. Opet se sve svodi na institucionalnu diskriminaciju koja je prisutna u svim institucijama. Obrazovne ustanove smatraju Rome kao teške za saardnju i neodgovorne. Djeca su izložena diskriminaciji, odnosno vršnjačkom nasilju. Međutim, obrazovne institucije se u posljednje vrijeme mijenjaju i unapređuju svoj pristup.
- Što se tiče zakona i ponašanja prosvjetnih radnika, romska djeca su potpuno ravnopravna sa ostalim učenicima. Problem su njihovi roditelji koji ih ne upisuju u školu, ili ih podržavaju da napuste obrazovanje.
- Da, romska djeca imaju brojne prepreke u obrazovanju i integraciji u društvo, što dovodi do visoke stope napuštanja škole, niskog obrazovnog nivoa i otežane integracije u tržište rada. Ove prepreke su rezultat siromaštva, diskriminacije, nedostatka institucionalne podrške i kulturnih faktora. Mnoge romske porodice nemaju finansijske mogućnosti da kupe knjige, školski pribor i prevoz do škole. Djeca često nemaju adekvatnu odjeću i obuću, što ih dodatno isključuje iz školskog okruženja. Zbog ekonomskih problema, mnoga romska djeca moraju raditi (sakupljanje sekundarnih sirovina, prosjačenje), umjesto da pohađaju nastavu. Romska djeca često se suočavaju s diskriminacijom u školama, i od strane vršnjaka i od strane nastavnog osoblja.

19. Da li možete da navedete u kojim prilikama se najčešće dešava diskriminacija Roma?

Kao odgovor na ovo pitanje, predstavnici NVO su kao najčešće situacije navodili da se diskriminacija Roma dešava prilikom zapošljavanja i u pristupu obrazovanju, zatim prilikom ostvarivanja prava i usluga u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, ali i u široj društvenoj zajednici, u svakodnevnom životu, od strane većinske populacije. Ove prepreke otežavaju njihovu integraciju u društvo i doprinose daljem siromaštvu i socijalnoj isključenosti.

Kada je riječ o predstavnicima institucija, oni koji su naveli da su Romi diskriminisani, naveli su da je to najčešće prilikom zapošljavanja i u obrazovanju. Takođe, naveli su da se to često dešava i u svakodnevnom životu, u široj društvenoj zajednici. Međutim, nešto manje od polovine ispitanika je navelo da se diskriminacija ne dešava, da ne mogu da navedu nijedan primjer, a neki su čak i naveli da *pripadnici romske populacije sami sebi diskriminišu svojim ponašanjem i izbjegavanjem obaveza koje bi trebalo da ispunjavaju.*

20. Da li smatrate da su antidiskriminacioni zakoni u BiH dovoljno primjenljivi kada je riječ o zaštiti prava Roma?

Većina predstavnika, kako NVO, tako i institucija, navela je da su postojeći zakoni dobri i dobro napisani, ali je problem njihovo tumačenje i primjena. Među predstavnicima institucija izdvaja se značajan broj onih koji su naveli da nisu upoznati sa zakonskom regulativom, i da ne mogu dati odgovor.

Neka od zančajnijih obrazloženja predstavnika NVO:

- Moje mišljenje je da se u BiH vrši selektivna primjena svih pravnih akata i dokumenata, a među kojima su i antidiskriminacioni zakoni.
- Antidiskriminacioni zakoni u BiH pružaju pravni okvir, ali pružaju i mnogo mogućnosti za različite interpretacije i tumačenja.
- Ne. Iako BiH ima zakone koji se bave antidiskriminacijom i zaštitom prava manjina, uključujući Rome, ovi zakoni nisu uvijek dovoljno primjenjivani u praksi. Postoji nekoliko razloga za to. Prvo, postoji nedostatak svijesti o pravima Roma među institucijama i širim društvom, što doprinosi slaboj primjeni zakona. Drugi problem je nedovoljna edukacija i obuka zaposlenih u javnim institucijama o specifičnostima i potrebama romske zajednice, što dovodi do njihovog neprepoznavanja i nerazumijevanja diskriminacije s kojom se Romi suočavaju.
- Ne, antidiskriminacioni zakoni u BiH nisu dovoljno primjenjivi. Iako postoje zakoni koji štite prava Roma, njihova primjena je često nedovoljna zbog nedostatka volje institucija, niske svijesti Roma o pravima koja su im zagarantovana, kao i nedostatka odgovarajuće implementacije zakonskih mjera.

Obrazloženja predstavnika institucija:

- Antidiskriminacioni zakon u BiH je dovoljno primjenjiv, samo je potrebno aktivno djelovati na primjenjivanju istog.
- Mislim da su zakoni isti prema svima, ali je problem u svijesti građana.
- U našoj zemlji susrećemo se sa nefunkcionalnom strukturom vlasti i velikim problemima sa provođenjem zakona u praksi. Ovo stanje nepovoljno utiče na zaštitu ljudskih prava i sloboda, a posebno na zaštitu prava nacionalnih manjina.
- Antidiskriminacioni zakoni u Bosni i Hercegovini postavljaju pravni okvir za zaštitu prava svih građana, uključujući pripadnike romske zajednice, međutim, u praks,i njihova primjena nije dovoljno efikasna, kada je riječ o zaštiti prava Roma. Iako postoje zakoni koji zabranjuju diskriminaciju na osnovu etničke pripadnosti, roda, vere i drugih osnova, postoje značajne prepreke u sprovođenju tih zakona u odnosu na romsku zajednicu.
- Iako Bosna i Hercegovina ima zakone koji zabranjuju diskriminaciju (kao što je Zakon o zabrani diskriminacije), implementacija tih zakona je nedovoljna. Nedostatak edukacije među vlastima, institucijama i pravnicima o tome kako prepoznati i postupati u slučajevima diskriminacije usmjerene prema Romima dodatno otežava njihovu primjenu. Institucionalne barijere poput nedostatka romskih predstavnika u ključnim institucijama (pravosuđu, policiji, obrazovnim i zdravstvenim institucijama) smanjuju efikasnost primjene antidiskriminacionih zakona.

21. Da li su postojeći načini za zaštitu od diskriminacije dovoljni? Ako nisu, šta Vi mislite, šta nedostaje?

Većina predstavnika NVO je navelda da postojeći načini za zaštitu od diskriminacije nisu dovoljni, dok su mišljenja predstavnika institucija podijeljena, s tim što opet ima značajan broj onih koji su naveli da nisu upućeni.

Kada je riječ o tome šta nedostaje, predstavnici NVO su naveli sljedeće:

- Moje mišljenje da se prvo Zakoni moraju početi primjenjivati kako bi imali određenu pravnu snagu, valjanost i dejstvo. Nakon toga, možemo dati objektivan odgovor da li je nešto potrebo dodatno u ovoj oblasti.
- Postojeći načini zaštite nisu dovoljni. Potrebno je brže procesuiranje slučaja, realizacija presuda, proaktivniji nadzor nad praćenjem, jača edukacija Roma o njihovim pravima, ali i obavezama.
- Nisu dovoljni - nedostaje bolje poznavanje zakonske regulative, pravna pomoć - koja treba biti dostupna svima i besplatna za one u stanju potrebe.
- Nisu dovoljni. Nedostaje veća primjena zakona, edukacija o pravima Roma, te stvaranje mehanizama za bržu i efikasniju prijavu diskriminacije. Također, potrebno je povećati angažman institucija i medija u borbi protiv diskriminacije.
- Nedostaje dosljedna i neselektivna primjena zakona.

Predstavnici institucija su naveli sljedeće:

- Nedostaje promjena Ustava i drugačija koncepcija građanskog društva.
- Najviše nedostaje obrazovanog kadra u romskoj populaciji, koji bi služio kao primjer i uzor ostalim pripadnicima iste, kao i većinskim stanovništvu, generalno.
- Smatram da jesu dovoljni, ali treba raditi na podizanju svijesti romske populacije o postojanju mjera za zaštitu od diskriminacije i osnaživanju za prijavljivanje iste.
- Dosljednije provođenje zakona i podzakonskih akata.
- Postojeći načini za zaštitu od diskriminacije, iako važni, često nisu dovoljni za efikasnu zaštitu prava Roma u Bosni i Hercegovini. Neki od ključnih aspekata koji nedostaju: efikasna provedba zakona gdje je potrebno jačati mehanizme za praćenje i provedbu zakona; podizanje svijesti i edukacija; osiguranje pristupa besplatnoj pravnoj pomoći i podršci romskim zajednicama; jačanje institucionalnih kapaciteta kroz ulaganja u obuku i edukaciju zaposlenih, kao i u razvoj mehanizama za praćenje i izvještavanje o diskriminaciji; učešće romskih zajednica u kreiranju i provedbi politika koje se tiču njih; rad na razbijanju duboko ukorijenjenih predrasuda i stereotipa o Romima kroz medije, obrazovanje i kulturne inicijative s ciljem promocije inkluzije i tolerancije.
- Potrebno je raditi na podizanju svijesti građana, ali i sa samom romskom populacijom, u smislu njihovog boljeg integrisanja u društvo. Potrebno je raditi sa istima na mijenjanju životnih navika i civiliziranijem načinu života.
- Fali bolja uloga obrazovnog sustava i veća motivisanost za obrazovanje romske populacije. Bez obrazovanja nema ni kvalifikovanog radnika, a bez toga nema ni zaposlenja.
- Mijenjanje svijesti na kolektivnom nivou i prikaz emotivno-psihičkih posljedica diskriminacije kao i medijsko "svjetlo" nad funkcionalnim i uspješnim romskim porodicama ili individuama.
- Primjena zakona bi možda pomogla i strože kazne obavezno.
- Zakoni i mehanizmi koji pružaju zaštitu od diskriminacije nisu u potpunosti dovoljni za učinkovitu zaštitu svih manjinskih i marginalizovanih grupa, uključujući Rome. Razlozi za to su neefikasna implementacija zakona, nedostatak svijesti i obrazovanja, kao i društvene i političke prepreke. Mnogi Romi nisu

informisani o svojim pravima, a često im je teško pokrenuti pravne postupke zbog administrativnih prepreka. Mnoge institucije, uključujući sudove, socijalne službe i obrazovne ustanove, nemaju specifične politike ili procedure za zaštitu od diskriminacije prema Romima, a često nema ni adekvatnog nadzora nad sprovođenjem zakona. Edukacija o ljudskim pravima i antidiskriminaciji nije dovoljno zastupljena u obrazovnim institucijama i među civilnim društvom. Mnogi ljudi nisu svjesni da su diskriminacija i stereotipi prema Romima zakonski zabranjeni. Za veći napredak, potrebna su poboljšanja u implementaciji zakona, obrazovanju o ljudskim pravima i veća politička volja za stvarnu zaštitu prava Roma.

- Nedostaje volja političkog establišmenta da se poštuju i primjenjuju zakoni.

22. Koliko često se izvještava o slučajevima diskriminacije Roma (lokalni i nacionalni mediji)?

23. Da li mediji izvještavaju o uspješnim Romima i Romkinjama?

24. Šta mislite, da li mediji doprinose više kreiranju ili rušenju stereotipa i predrasuda o Romima?

Odgovori na ova pitanje su slični kod predstavnika NVO i institucija.

Većina je na prva dva navela da se veoma rijetko, skoro nikako, ne izvještava o slučajevima diskriminacije Roma, niti o uspješnim Romima i Romkinjama. Oni koji su naveli da se izvještava, naveli su ili da *javnost nije zainteresovana za takav vid izvještaja,* ili da su *takvi izvještaji obično pogođeni negativnim stereotipima ili površni. Ovo može dovesti do dodatne stigmatizacije romske zajednice, umesto da se pravilno osvijetli ozbiljnost i uzroci diskriminacije prema Romima.*

Naveli su, takođe, da *diskriminacija Roma često ostaje neprepoznata ili zanemarena, a izvještaji koji se pojavljuju obično su sporadični i ne bave se dubljim uzrocima ili širim društvenim posljedicama. Takođe, nedostatak edukacije i svijesti među novinarima doprinosi ograničenom izvještavanju o ovom problemu.*

Kada je riječ o pozitivnim primjerima, *takve priče se najčešće pojavljuju kada neka organizacija ili inicijativa pokrene temu uspjeha Roma i Romkinja, ili kada se takvi slučajevi posebno istaknu u okviru projekata koji se bave pravima i integracijom romske zajednice. Mediji obično ne prepoznaju uspjehe Roma i Romkinja kao važnu temu koja bi bila redovno praćena, pa se takvi izvještaji pojavljuju uglavnom na inicijativu organizacija ili u okviru posebnih kampanja.* Takođe su naveli i to da *uspješni Romi u mnogim slučajevima ne žele da skreću pažnju na svoje porijeklo i u mnogim slučajevima budu asimilari u lokalnu zajednicu. Pošto se današnji mediji više bave senzacionalnim izvještavanjem pozitivni primjeri im nisu toliko interesatni jer pozitivne priče ne donose povećanju tiraža, odnosno broju lajkova itd.*

Kada je riječ o trećem pitanju - uticaju medija na kreiranje ili rušenje predrasuda i stereotipa, mišljenja su podijeljena kod predstavnika i NVO i institucija, s tim što malo više od polovine misli ipak da više utiču na kreiranje predrasuda.

Neka od obrazloženja NVO su sljedeća:

- Više doprinose kreiranju sterotipa, jer u većini snimaka i prikaza prikazuju lošu stranu Roma.
- Zavisi, ali mislim da u posljednje vrijeme više doprinose rušenju stereotipa i predrasuda.
- Nažalost, mediji često doprinose kreiranju stereotipa i predrasuda o Romkinjama i Romima. Umjesto da se fokusiraju na pozitivne aspekte i uspjehe ove zajednice, mediji često prikazuju samo negativne slike, kao što su siromaštvo ili marginalizacija. Takvi izvještaji ne samo da povećavaju predrasude prema Romima, već i održavaju postojeće stereotipe, zbog kojih je teško promijeniti javno mišljenje. Ipak, postoje mediji koji surađuju s romskim organizacijama i u tim slučajevima, na inicijativu tih organizacija, ističu pozitivne primjere iz zajednice, čime doprinose smanjenju predrasuda. Ipak, u većini slučajeva, negativne slike prevladavaju u medijskom prostoru.

Obrazloženja koja su najčešće davali predstavnici institucija:

- Mediji loše uticu na sve a ne samo na romsku populaciju. Na medijima ce te rijetko kad vidjeti da je neka udarna vijest pozitivna.Takav na se narativ u medijima namece da je sve negativno.
- Smatram da doprinose više rušenju stereotipa i predrasuda o Romima.
- Mislim da mediji iznose realne činjenice.
- Ni jedno, ni drugo. Mediji se ne bave toliko društvenim temama, koliko dnevno političkim. Još uvijek smo kao društvo medijski nepismeni.
- Mediji nažalost češće doprinose kreiranju stereotipa. Negativni narativi i senzacionalističko izvještavanje o Romima su češći od pozitivnih priča.
- Kako god bilo, nema dovoljno napora u tom smislu. Mediji imaju ogromnu moć da promijene ovo stanje, ali ne čine to u dovoljnoj mjeri.
- Za suzbijanje stereotipizacije i diskriminacije pripadnika nacionalnih manjina, čini se da su mnogo važnije pozitivne promjene u kvalitetu sadržaja koji govori o nacionalnim manjinama. Pozitivni procesi koji se u mnogim evropskim državama odvijaju u kontekstu senzibiliziranja javnosti za potrebe i probleme pripadnika nacinalnih manjina u uskoj su vezi s medijima. Oni su ti koji imaju moć zastupati određena stajališta, nametati mišljenja, ukazivati na probleme i u konačnici, oblikovati javno mnijenje.
- Mediji u BiH, kao i u mnogim drugim zemljama, imaju tendenciju da se fokusiraju na senzacionalističke priče koje uključuju kriminalne aktivnosti, siromaštvo ili nasilje povezano s romskom zajednicom. Ove vrste izvještaja često se izdvajaju i stavljaju u centar pažnje, jer privlače publiku. Međutim, takav pristup ne prikazuje širu sliku o romskoj zajednici, koja je mnogo raznolikija. Ovo izvještavanje stvara uopštene i pojednostavljene prikaze Roma, gdje se cijela zajednica povezuje sa negativnim osobinama kao što su siromaštvo, kriminal i niska obrazovanost, čime se dalje učvršćuju stereotipi.
- Mediji malo vremena posećuju ovoj populaciji; Potrebno je da više doprinose rušenju stereotipa o predrasudama o Romima.

25. Koje su najveće prepreke s kojima se Romi suočavaju u zapošljavanju, obrazovanju i zdravstvu?

NVO:

- Romi imaju prepreke pri zapošljavanju jer nemaju adekvatno obrazovanje (formalno i neformalno). Također socio-ekonomske barijere često sprečavaju Rome u pristupu u zapošljavanju, obrazovanju. Vezano za zdravstvenu zaštitu, često Romi nemaju zdravstvenu zaštitu, jer nisu prijavljeni na biro za zapošljavanje, ukoliko su nezaposleni, i ne javljaju se redovno, i time izgube zdravstvenu zaštitu. Da bi Romi prevazišli prepreke u zapošljavanju, obrazovanju i zdravstvu, neophodno je da se svi uključe, da se Romi educiraju, jer promjene mogu doći od njih samih, ali sa druge strane da se i predstavnici institucija educiraju i prilagode svoje programe prema Romima. Potrebno je raditi sveobuhvatne inkluzivne programe u kojima će se raditi sa cijelim porodicama, roditelji se dodatno educirati i pronaći posao, ponuditi adekvatne stambene uslove, djeca se trebaju uključiti u vrtiće, osnovne škole, srednje škole.
- Nekonkurentnost na tržištu rada, siromaštvo, odsustvo motivacije za nastavak obrazovanja, neispunjavanje uslova za zdravstvenu zaštitu, nejavljanje na biro.
- Romkinje i Romi često doživljavaju diskriminaciju na tržištu rada, u obrazovnim ustanovama i prilikom pristupa zdravstvenim uslugama. Mnogi poslodavci, učitelji i zdravstveni radnici imaju predrasude prema ovoj zajednici, što dovodi do njihovog isključivanja iz ovih sistema. Ova diskriminacija stvara dodatne prepreke za njihov punopravni društveni angažman, jer se suočavaju s otežanim pristupom osnovnim pravima i uslugama, što dodatno produbljuje njihovu marginalizaciju.
- Stereotipi i predrasude.

- Pristup informacijama i jednakim prilikama.

Institucije:

- Nepovjerenje.
- Predrasude.
- Kada je u pitanju obrazovanje, romska djeca često izostaju s nastave, samim tim, kada nisu dovoljno školovani ili edukovani za neke poslove, teško je i da se zaposle u neke kompanije ili preduzeća.
- Mislim da lica romske populacije nemaju prepreke u sistemu vezano za obrazovanje, zapošljavanje itd. Moje mišljenje, a koliko sam u razgovoru sa licima romske nacionalnosti saznao, da većina lica romske nacionalnosti ne želi se školovati i da većina ne vole raditi na poslovima gdje se zarađuje mjesečna plata.
- Diskriminacija.
- Nizak nivo svijesti o značaju obrazovanja, zaposlenja, kao i o značaju brige o sopstvenom zdravlju.
- Okovi tradicionalizma koji se transgeneracijski prenose i na nove naraštaje.
- Romi se suočavaju s diskriminacijom u zapošljavanju, obrazovanju i zdravstvu zbog predrasuda, siromaštva i jezičkih barijera.
- Imaju ih kao i svi ostali građani Bosne i Hercegovine, ne smatram da imaju neke dodatne prepreke.
- Najčešće prepreke su obrazovanje, rad u sivoj zoni, ali i predrasude. Teškoće sa kojima se Romi susreću mogle bi se umanjiti kada bi se oni aktivnije uključivali u odgojno-obrazovni proces. Problem vidimo već u tome što rijetko koja romska djeca polaze u vrtiće, a često izbjegavaju i osnovnu školu. Romi se susreću sa mnogim problemima kada je u pitanju školovanje. Veliki problem im predstavlja jezička barijera i nedostatak komunikacijskih vještina, a zbog toga nerijetko ponavljaju prvi razred. Već od početka zaostaju za ostalim učenicima i gube motivaciju.
- Imaju neravnopravan status u navedenim oblastima.
- Stereotipi o Romima kao o neobrazovanim, nezainteresiranim za rad ili skloni kriminalu često dovode do isključenosti s tržišta rada. Zbog loših uslova u obrazovanju, mnogi Romi nisu u mogućnosti da steknu odgovarajuće kvalifikacije ili obrazovanje, što ih stavlja u nepovoljan položaj na tržištu rada. Zbog siromaštva, mnogi roditelji ne mogu omogućiti svojoj djeci kvalitetno obrazovanje. Djeca iz romskih porodica često ne idu u školu zbog potrebe da pomažu u obavljanju kućnih poslova ili rade kako bi pomogli i finansijski. Romi često nemaju pristup informacijama o zdravlju, i zbog toga im je teže prepoznati ili prevenirati zdravstvene probleme. Zbog siromaštva, mnogi Romi nemaju osiguranje ili ne mogu priuštiti troškove liječenja, pa često ne traže medicinsku pomoć dok problemi ne postanu ozbiljni.

26. Koje mjere biste istakli kao uspješne u unapređenju položaja Roma?

NVO:

- Uspješne mjere za unapređenje položaja Roma uključuju poboljšanje pristupa obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvenim uslugama. Također, ključni su programi za stambeno zbrinjavanje i rješavanje infrastrukture, koji omogućavaju Romkinjama i Romima osnovna prava na stanovanje. Ekonomsko osnaživanje Romkinja i njihovo aktivno djelovanje u udruženjima, uključujući rad poput aktivista, imaju važnu ulogu u smanjenju marginalizacije i unapređenju položaja Roma. Podrška kroz civilno društvo i primjena zakona protiv diskriminacije također doprinose jačanju položaja zajednice. Također, očuvanje kulture i tradicije kroz obilježavanje značajnih datuma za romsku populaciju je od ključne važnosti.
- Multisektorski pristup na lokalnom nivou i poštovanje raznih protokola koji su već doneseni.
- Usvajanje akcionih planova za Rome i izdvajanje sredstava za implementaciju mjera.
- Da se što više obrazujemo, dajemo pozitivne primjere jedni drugima, i da dokažemo da, iako smo Romi, da mi to želimo i možemo.

Institucije:

- Učešće Roma u svim procesima koji se tiču rješavanja problematike romske populacije.
- Roditelji i porodice treba puno više da rade na samom odgoju i zaštiti djce. Zatim da se ljudi iz romske populacije više bore sami za sebe a ne da dozvole da se neko drugi brine za njih, jer oni najbolje znaju šta su njihovi problemi i koji su njihovi prioriteti.
- Mjere usmjerene na obrazovanje.
- Dodatno obrzovanje Roma, prekvalifikacija, zapošljavanje i samozapošljavanje.
- Uspješno provedena inkluzija.
- Uspješne mjere za unapređenje položaja Roma uključuju: obrazovne programe - stipendije, mentorski programi i dodatna nastava za romsku djecu; programi zapošljavanja - obuke za vještine, podrška pri zapošljavanju i poticaji za poslodavce; zdravstvene inicijative - pristup zdravstvenoj zaštiti, edukacija o zdravlju i programi prevencije; besplatna pravna podrška za ostvarivanje prava; programi za socijalno uključivanje i borbu protiv diskriminacije.
- Jezička prava, političko i javno učešće, podrška manjinskim kulturama i identitetima, slobodna samoidentifikacija i popis stanovništva.
- Obično su to one kratkoročne, ili samo za određene konkretne akcije, kao recimo zasnivanje prvog radnog odnosa, unaprijeđenje stambenih objekata.
- Rad sa Romima u zajednici, organizovanje sastanaka i edukacija.
- Veća suradnja između državnih institucija i udruženja Roma.
- Inkluzivno obrazovanje i uključivanje djece u predškolske ustanove.
- Konstatane edukacije i podizanje svijesti među romskom populacijom o obrazovanju, liječenju, upisu u matične knjige.
- Nema uspješnih mjera.
- Saradnja svih nivoa vlasti, utvrđivanje politika, financiranje projekata koji se bave poboljšanjem položaja Roma i njihovom integracijom u dijelovima BiH gdje nisu integrisani, aktivnosti osvještavanja šire javnosti.
- Uslovljavanje doplatka redovnim dolaskom u školu.
- Mjere utvrđene i provedene Akcijskim planom za obrazovanje Roma (2020-2024).

27. U kojim oblastima su te mjere najefikasnije?

Mišljenja su podijeljena da li su uopšte mjere efikasne u bilo kojoj oblasti ili u svim navedenim oblastima, međutim, oni koji su naveli da jesu, naveli su najefikasnije u oblastima obrazovanja, stambenog zbrinjavaja, zdravstva i socijalne zaštite.

Najefikasnije mjere za unapređenje položaja Roma u BiH odnose se na obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo, stanovanje i socijalnu zaštitu, jer ove oblasti direktno utiču na svakodnevni život Roma i njihovu socio-ekonomsku integraciju. Takođe, mjere koje promovišu kulturološku inkluziju i društvenu integraciju igraju ključnu ulogu u smanjenju predrasuda i stereotipa te omogućavaju jaču povezanost Roma s ostatkom društva.

28. Koje mjere mislite da treba unaprijediti ili uvesti, i u kojim oblastima?

Među mjerama koje treba unaprijediti i uvesti, među ispitanicima koji predstavljaju NVO izdvajaju se:

- Sve mjere usmjerene na obrazovanje;
- Edukacija romske zajednice o pravima i dostupnim uslugama;

- Posebne mjere za žene u svim oblastima, naročito kada je riječ o političkoj participaciji i ekonomskom osnaživanju.
- Redovne posjete romskim naseljima od strane mobilnog tima, asistenti u nastavi za romsku djecu u oblasti obrazovanja;
- Razviti specijalizovane programe zapošljavanja koji se fokusiraju na specifične potrebe Roma, kao i osigurati mentoring i radne prakse;
- Očuvanje romskog jezika i tradicije;
- Kultura i identitet;
- Zapošljavanje, stambeno zbrinjavanje, zdravstvo.

Predstavnici institucija su naveli sljedeće:

- Mjere u oblasti obrazovanja;
- Očuvanje rosmke kulture i tradicije;
- Edukacija romske zajednice o pravima i obavezama;
- U svim oblastima društvenog života;
- Veća izdavanja za Rome od strane Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH - mijenjati pravilnike, strategije, budžete.
- Obrazovanje, socijalna zaštita, zdravstvo, stanovanje, zapošljavanje.
- Romska djeca treba da se sklone sa ulica i usmjere u aktivno obrazovanje.
- Programe prekvalifikacije i dokvalifikacije Roma i Romkinja radi lakšeg zaposlenja.
- Stimulacija, mijenjanje i osnaživanje institucija i servisa na svim nivoima u Bosni i Hercegovini i izazivanje pozitivne promjene u stavovima javnosti prema Romima, te osiguravanje praktične, konkretne i neposredne koristi za romske porodice kroz lokalne inicijative usmjerene na identifikovane potrebe pojedinih romskih zajednica.
- Postepena integracija u što više društvenih zbivanja, podrška pri obrazovanju, pružanje jednake mogućnosti za dokazivanjem u društvu.
- Bolja saradnja na svim nivoima vlasti, multisektorski pristup.

29. Koji su vaši prijedlozi za unapređenje politika i praksi u vezi sa romskom populacijom u BiH? U kojim oblastima su ta unapređenja najpotrebnija i zašto?

NVO:

- Mislim da je važno da se zakonski okvir počne adekvatno primjenjivati, počevši od Zakona o socijalnoj zaštiti, pa do Krivičnog zakonodavstva, koje će početi procesuirati osobe koje iskorišćavaju romsku populaciji, djecu prvenstveno u Bosni i Hercegovini. Postoje lokalne zajednice koje su dosta učinile na ovom polju te mogu poslužiti kao ogledni primjeri dobrih praksi.
- Potrebno je raditi dugoročne projekte, jer sa kratkoročnim se ne mogu postići neke promjene. Potrebno je obuhvatiti sve oblasti, jer samo tako se može doći do napretka.
- Više slušanja rosmke zajednice i njihovih potreba u svim oblastima.
- Politička zastupljenost: Povećati političku zastupljenost Roma, omogućavajući im šire učešće u političkim procesima, uključujući mogućnost kandidovanja za visoke političke pozicije. To uključuje i učešće Romkinja, čime bi se povećala reprezentacija i uticaj romske zajednice na donošenje politika koje ih direktno pogađaju.
- Prijedlozi uključuju poboljšanje obrazovanja (više besplatnih resursa i podrške za romsku djecu),

zapošljavanja (subvencije za poslodavce i obuke za vještine), stanovanja (sanacija naselja i subvencionisani stanovi) i zdravstva (pristup mobilnim zdravstvenim uslugama). Ova unapređenja su ključna jer smanjuju socijalnu isključenost i diskriminaciju, poboljšavaju kvalitet života i omogućavaju ravnopravniji pristup osnovnim uslugama.

- Akcioni plan za riješavanje problema Roma dobro je definisan, ali je uvijek probem oko realizacije i obezbjeđivanja finansija. Kada bi se politike kreirane za Rome počele u većem postotku relizovati, položaj Roma u BiH bi se poboljšao.

Institucije:

- Poticanje multidisciplinarnog pristupa u rješavanju problema u smislu jačanja pozitivnih praksi i iskustava te međusobnog "poučavanja".
- OBRAZOVANJE, OBRAZOVANJE, OBRAZOVANJE! Obrazovanje je majka uspjeha. Roditelji romske djece treba puno više da se bave brigom i odgojem svoje djece. Poslije toga treba se boriti da se djeca redovno školuju kako bi lakše mogli dobiti posao za ono za šta su se školovali. Kada imate odredjeno obrazovanje, puno vam je lakše boriti se za sva svoja prava.
- Potrebno je da postoji poseban resor za nacionalne manjine na nivou države. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice ne može adekavatno odgovoriti na društveno političke promjene. Romi kao najbrojnija nacionalna zajednica moraju imati resor koji će se samo baviti politikama prema Romima. Taj resor mora krenuti od državnog nivoa.
- Donošenje i imaplementacija strateških dokumenata koji su usmjereni na unapređenje položaja romske populacije.
- Realizacija i usvajanje Akcionog plana BiH za društvenu inkluziju Roma i Romkinja za period 2026-2030. godinu, koji predviđa mjere koje pored Agende 2030, u skladu sa "Strateškim okvirom EU za ravnopravnost, uključivanje i učestvovanje Roma za period 2020-2030" Akcioni plan je usmjeren na 5 ciljeva od kojih se cilj broj 2 odnosi na unapređenje zapošljivosti i zapošljavanje Roma i Romkinja.
- Sve oblasti je potrebno unaprijediti, ali se posebno treba fokusirati na djecu i mlade, kao i na pružanje podrške roditeljima.
- Početi sa vrha, zakonodavne i izvršne vlasti u Bosni i Hercegovini, a onda sva postupanja prenijeti u bazu, društvo, porodica, sistem vrijednosti.
- Prvenstveno podrška obrazovanju i socijalnoj zaštiti, treba pokušati određene primjere uspješnih mjera iz određenih lokalnih zajednica replicirati u drugim zajednicama.
- Kao što je navedeno i ranije, u oblasti obrazovanja i kulture, organizovanjem sastanaka i edukacija u koje je potrebno uključiti romsku populaciju.
- Raditi na promjeni svijesti stanovništva o potrebama Roma ali isto tako raditi na promjeni svijesti Roma o potrebi intergracije u društvo u punom kapacitetu.
- Glavni fokus i dalje treba da bude na izgradnji političke volje za promjene i na razvoju institucionalnih odgovora kojim se osiguravaju praktična i održiva poboljšanja u ostvarivanju prava Roma. Civilno društvo Roma u BiH je dosta usko i ograničenih mogućnosti, pa su potrebna znatna ulaganja kako bi se proširio domet i kapaciteti civilnog društva Roma u BiH, naročito u vezi sa prikazivanjem pozitivne slike romske kulture, unapređenjem učešća djece i omladine u odlučivanju i olakšavanjem dijaloga sa ne-Romima. Iako se javljaju neka pitanja u vezi sa opštom kompetencijom romskih NVO, čini se da postoji značajan neiskorišten kapacitet među romskim NVO. Puno partnerstvo sa romskim tijelima je bitno da bi se postigla bilo kakva dugoročna pozitivna promjena položaja Roma, pa bi stoga bilo od koristi ako bi Koordinacioni odbor za provođenje programa Dekade postavio jasne i transparentne kriterije za angažovanje Roma i ne-Roma u aktivnostima Dekade koji bi zadovoljavali univerzalne principe rada – djelotvornost, efikasnost,

odgovornost, transparentnost, jednakost polova. Na osnovu njih, zainteresovani subjekti bi onda mogli izraditi zajedničku strategiju partnerstva i izgradnje kapaciteta kojom bi se podržala dugoročna strateška partnerstva sa civilnim društvom Roma.

- Uključivanje mladih Roma u politiku i društvena zbivanja kako bi pokazali društvu da su oni itekako spremni da budu ravnopravni građani naše države.
- Treba razbiti predrasude da su romski problemi dio njihove kulture. Većina Roma želi svoja prava i želi iste obaveze kao i svi ostali. Romska zajednica ne podržava maloljetne brakove, prosjačenje, neopravdane izostanke iz škola, ugovorene ili prinudne brakove, prodaju djece itd. Romska zajednica želi korektan pristup nadležnih institucija u rješavanju ovih problema. Romska zajednica želi podršku institucija zasnovanu na korektnom i objektivnom pristupu.

6.1. Fokus grupe

Diskusija u fokus grupi služi da podrži i provjeri podatke prikupljene kroz anketu i intervjue. Ove diskusije su dobre za identifikaciju problema ciljne grupe i njihovog položaja u BiH, iz njihovog ugla.

U okviru prikupljanja podataka o položaju Roma i Romkinja u BiH, sa fokusom na diskriminaciju i antidžipsizam, organizovano je pet fokus grupa, u pet različitih gradova u BiH: Federacija: Tuzla i Sarajevo, Republika Srpska: Bijeljina i Banja Luka, kao i Brčko distrikt.

Fokus grupe su organizovane nakon završenog anketiranja, tokom marta i aprila mjeseca. Preporuka je bila da u svakom gradu učestvuje 6-8 ispitanika, uzimajući u obzir dobnu i rodnu komponentu, i da svaka fokus grupa traje 45-60 minuta, međutim, u većini gradova, zbog specifičnosti ciljne grupe, to nije ispunjeno:

- U dva grada je bilo više učesnika od predviđenog broja, u dva manje, dok je samo u jednom ispunjen preporučeni broj, ali nisu ostale komponente;
- U svakom gradu učestvovao je veći broj žena (ili samo žene), u odnosu na muškarce;
- Učestvovalo je više starijih ljudi, u odnosu na mlade; stariji ljudi su bili otvoreniji, više su učestvovali u razgovoru, i davali više primjera;
- Najviše učesnika se pojavilo u onim gradovima gdje je fokus grupa držana u njihovom naselju, odnosno, gdje je partnerska organizacija imala prostorije u okviru naselja;
- Tamo gdje se pojavio veći broj učesnika i gdje su učesnici bili upućeniji u temu, fokus grupe su trajale 60 minuta ili malo duže, dok tamo gdje je bio manji broj/manja upućenost, kraće od 45 minuta.

Ono što je proizašlo kao zaključak, nakon odrađenih svih pet fokus grupa, je da su učesnici iz gradova u kojima je aktivan nevladin sektor bili mnogo spremniji da podijele svoja iskustva, upućeniji u temu, osnaženi i informisani.

U nastavku će biti prikazani rezultati diskusije u fokus grupama, uporedo u svim gradovima, redoslijedom po kojim su fokus grupe rađene:

1. Šta je za Vas diskriminacija? Možete li navesti neke primjere?

BIJELJINA: Ispitanici su naveli da je diskriminacija izdvajanje zbog toga što si Rom, nazivanje pogrdnom riječi Cigan, izbjegavanje nekog zbog boje kože. Naveli su da se to najčešće dešava u institucijama, npr. kad odu da izvade neki papir, i dođu na pravo mjesto, a oni ih stalno šalju negdje drugo i neće da im objasne šta treba, ili kod doktora, kad primjete da se ophode drugačije prema njima, u odnosu na ostale pacijente (naveli su da to više rade medicinske sestre, nego doktori), kao i da djeca to veoma često doživljavaju u školi.

BRČKO: U Brčkom su svi ispitanici naveli da ne znaju šta je diskriminacija. Rekli su da su čuli za tu riječ, i da znaju da znači nešto loše, ali da ne mogu reći šta je konkretno. Nakon što im objašnjeno značenje pojma, naveli su da misle da se u Brčkom to *ne dešava*. Jedan ispitanik je rekao da ide često u Tuzlu i Lukavac, i da zna da Romi to tamo često doživljavaju, ali u Brčkom ne, *čak su i groblja zajednička*.

TUZLA: *Mržnja usmjerena ka Romima zato što su Romi. Omalovažavanje.* Takođe, ispitanici su naveli da je to *odvajanje po boji kože ili načinu govora*. Nazivanje pogrdnim imenima – *Cigan, Gurbet; kad neko radi nešto ružno, govorenje da su to ciganska posla.* Jedna od ispitanica, mlada djevojka koja redovno pohađa srednju školu i odličan je đak, navela je da su učili o tome u školi da je diskriminacija *mržnja, osuđivanje, isključivanje iz bilo kog aspekta društvenog života, zbog toga što se ta osoba razlikuje. Može biti prema osobama bilo koje nacionalnosti, ne samo prema Romima. Najbolje se vidi u odnosu institucija – osuđivanje zbog nepoznavanja.*

Naveli su da to najčešće rade institucije, kao što su Centar za socijalni rad, policija i sl, ali i komšiluk, i da se često dešava na javnim mjestima (prodavnica, tržni centar, gradski prevoz).

SARAJEVO: Diskriminacija je *ponižavanje, kada nismo jednaki sa drugim ljudima, gledaju nas s visine, kao da nismo na istom nivou, iako smo svi jednaki*. Korišćenje riječi *Cigan, naročito u školama. Govorenje da je neko prljav, zbog boje kože. Zlatno perje da navučemo, uvijek ćemo biti Cigani – bilo da je riječ o opštini, bolnici, školi, tramvaju, uvijek postoji ta predrasuda,* navela je jedna ispitanica. Mada, dodali su, *zavisi od osobe do osobe i od vaspitanja , i u slučaju Roma, i ostalih.*

BANJA LUKA: *Razlikovanje na osnovu nacionalnosti. Vrijeđanje i ponižavanje. Kad neko želi da te povrijedi jer si drugačiji.* Jedna ispitanica je navela primjer kada je sjedila ispred marketa sa djecom i dječaci od 11-12 godina su počeli da im se rugaju, da imitiraju način na koji Romi govore i da ih zovu *Cigani*. Druga je navela primjer kada je išla u Centar za socijalni rad da traži pomoć, a oni je nisu ni saslušali kako treba, rekli da će joj se javiti, i nikad nisu.

Napomena

Nakon što su učesnici svake fokus grupe naveli šta misle da je diskriminacija i dali određene primjere, moderatorica im je pročitala definiciju iz zakona i pojasnila na šta se sve odnosi diskriminacija.

2. Da li se nekad čuli za termin antidžipsizam (anticiganizam)? Šta mislite, na šta se odnosi?

BIJELJINA: Učesnici su naveli uglavnom da nisu čuli za taj termin, ali da smatraju da je to neka *uvreda, izdvajanje,* da ih riječ *anti* navodi na to da je to nešto *pogrešno, pogrdno*. Takođe, naveli su da im se ne sviđa termin na engleskom, jer smatraju da je to u cilju *da ljudi ne bi shvatili da se odnosi na uvredu*.

BRČKO: Takođe, naveli su da nisu nikad čuli za termin, ali da misle da se odnosi na korišćenje pogrdnih riječi o Romima, kao što su *Cigan, Ciganluk, ciganska posla,* i da se to najčešće može čuti od djece, ali djeca su to naučila od roditelja.

TUZLA: Većina ispitanica je navela da nije čula za termin i da ne zna na šta se odnosi, osim jedne djevojke, koja je rekla da je aktivna u NVO i da je bila na različitim događajima na kojima se o tome pričalo, da se o tome sve više priča, i da je njeno mišljenje da treba koristiti riječ *antiromizam*, jer je ova diskriminišuća. Takođe, navela je da ne zna tačnu definiciju i na šta se odnosi, ali je za termin definitivno čula i zna da ima negativnu konotaciju.

SARAJEVO: Ispitanici su naveli da nisu nikad čuli za termin, osim jednog, koji je aktivan u NVO, ali da misle da se *odnosi na one Rome koji prose i koji su loši primjeri.* Ispitanik kojem je termin poznat, naveo je da se odnosi na sve što je usmjereno protiv Roma, jer sama riječ *anti* znači *protiv*. Svi su se složili da se loše osjećaju

i da im je teško kada neko koristi riječ *Cigan,* naročito u obraćanju djeci.

BANJA LUKA: Ispitanice, takođe, nisu nikad čule za termin, ali su navele da misle da se odnosi na *situaciju kada neko nije, a pravi se da je Rom*.

***Napomena**

Kao i u slučaju prethodnog pitanja, nakon što su svi iznijeli svoje mišljenje, moderatorica im je pročitala usvojenu definiciju antidžipsizma i pojasnila dodatno na šta se odnosi.

3. Da li su Romi u BiH više ili manje diskiminisani u odnosu na Rome u Evropi, Istočnoj Evropi i zemljama regiona? Šta mislite, zašto?

BIJELJINA: Jednoglasno je bilo da su Romi u BiH više diskriminisani, u odnosu na ostle zemlje. Što se tiče razloga, naveli su da je to *mentalitet, drugačiji zakoni i stavovi.* Jedan od ispitanika je naveo da je razlog i to što se i *sami Romi u zemljama Zapadne Evrope ponašaju drugačije - više poštuju zakon, ne prose toliko, idu u školu, što dovodi do toga da su više prihvaćeni*. Takođe, jedna učesnica je navela da, iako se na generalnom nivou slaže da je kod nas diskriminacija prisutnija, *ipak kod nas se mnogo više pripadnici drugih naroda druže sa Romima, zabavljaju, i čak stupaju u brak*. Na kraju su se usaglasili da smatraju da je u BiH veća diskriminacija *u instititucijama*, a u ostalim navedenim zemljama *među građanima*.

BRČKO: Naveli su da ne znaju sa sigurnošću, ali da misle da je *diskriminacija prisutnija u našoj zemlji*.

TUZLA: Smatraju da su Romi u BiH više diskriminisani, u odnosu na druge zemlje. Najveći razlog je *mentalitet, tamo su razlike mnogo više prihvaćene. U BiH se zakon ne poštuje i sve je dozvoljeno. Institucije ne reaguju. Najveća razlika je u pristupu.*

SARAJEVO: *Diskriminisani su više u Bosni. U Evropi Romi imaju prava kao i svaka druga nacija, jednaki su. Niko te ne naziva pogrdnim imenima, ti si čovjek, i to je to. Ne razlikuješ se po boji kože, niti bilo čemu drugom i lijepo se ophode prema tebi.*

BANJA LUKA: Jedna ispitanica je navela da misli da su Romi više diskriminisani u Bosni - *Nisam čula da se iko ikada žalio da ga je neko u Evropi diskriminisao zbog nacionalnosti, ili zbog bilo čega drugog.* Druga je navela da misli da je *situacija za Rome svugdje ista. Jedina razlika je što neki Romi više ćute i trpe.*

***Napomena**

U okviru ovog pitanja, bitno je naglasiti da su učesnici fokus grupa uglavnom pravili poređenje sa Njemačkom, gdje su svi bili, ili bar neko njima blizak, pa znaju iz iskustva.

4. Da li su Romi u BiH više ili manje diskriminisani u odnosu na ostale građane, i u odnosu na druge ranjive grupe? Objasnite.

BIJELJINA: Misle da su Romi više diskriminisani, *mada se diskriminacija dešava prema svima koji se razlikuju, po bilo čemu. To je najviše izraženo i primjetno na šalterima, u različitim institucijama.*

BRČKO: Svi su se složili da su *Romi su najviše diskriminisani, u odnosu na sve ostale.*

TUZLA: *Nisu samo Romi diskriminisani, dešava se diskriminacija prema svima koji su drugačiji, ugroženi. Mržnja prema Romima duže traje, i samo zbog toga su Romi više diskriminisani.*

SARAJEVO: Naveli su da ne mogu reći sa sigurnošću, jer ne znaju kakvo je ophođenje prema drugima, ali da smatraju da su ipak *Romi više diskriminisani*. Jedna učesnica je navela da ima sina sa posebnim potrebama, ali da je i on opet više diskriminisan zato što je Rom, nego zato što je dijete sa posebnim potrebama

– navela je primjer za dobijanje kartice na osnovu koje se dobijaju određene povlastice za djecu sa posebnim potrebama i osobe sa invaliditetom (imaju prednost kod doktora i sl), ona je tu karticu čekala mnogo duže, u odnosu na ostale koji su predali za nju u isto vrijeme.

BANJA LUKA: *Svi su podjednako diskriminisani, kogod se razlikuje, kogod je ugrožen, svako na svoj način.*

5. Da li možete da navedete u kojim prilikama i od strane koga se najčešće dešava diskriminacija Roma?

BIJELJINA: Najčešće kada se nešto završava na šalterima, i u školi. Jedna učesnica je navela primjer svoje sestre, koja je krenula u prvi razred prošle godine i morala prebaciti u drugo odjeljenje zbog psihičkog i fizičkog nasilja od strane vršnjaka, samo zbog boje kože. Radi se o djeci koja imaju šest godina, i kojima su *roditelji usadili te stavove – da ne treba da se druže sa Ciganima i da treba da ih izbjegavaju.* Djevojčica nije uopšte htjela da ide u školu, dok nije prebačena u drugo odjeljenje, a konkretna reakcija od strane osoblja škole je izostala.

Jedan učesnik je rekao da smatra da su cijela država i sve institucije diskriminatorne prema Romima. *Ljudima je iz poniženja da ti se obrate, kad vide da si Rom.*

BRČKO: Učesnici su ponovo naveli da *u Brčkom nema takvih slučajeva*, a i ako se desi nešto takvo, to je *prema onima koji su neuredni, ne vode računa o higijeni, prosjače, pa su odbačeni zbog toga, a ne zato što su Romi*.

TUZLA: Najčešće se dešava *u institucijama i od strane predstavnika institucija* – policija, zdravstvene ustanove, škole, Centar za socijalni rad; *u svakoj instituciji ima jedna ili više osoba koje diskriminišu*.

SARAJEVO: *Najčešće se dešava u institucijama – policija, Centar za socijalni rad, škole, zdravstvene ustanove. Ponekad se dešavai na ulici, javnim mjestima, od strane građana, ali mnogo češće u institucijama. Jedan učesnik je naveo primjer kada predstavnici institucija kažu da je prosjačenje tradicija Roma. To su pojedinačni slučajevi, ne prose samo Romi. Tradicija je jezik, kultura, istorija, a ne prosjačenje i dječiji brakovi.*

BANJA LUKA: Smatraju da se otvorena diskriminacija najčešće dešava *na javnim mjestima i na ulici*. Mnogo češće prema djeci, od strane vršnjaka. U institucijama je najčešće *prikrivena*.

6. Koje su najveće prepreke s kojima se Romi suočavaju u pristupu zapošljavanju, obrazovanju i zdravstvu?

BIJELJINA: Najveće prepreke su diskriminacija od strane institucija i životni uslovi u kojima Romi žive, ali i stavovi samih Roma sa druge strane – *neki roditelji smatraju da žensko dijete ne treba školovati i da će je škola pokvariti, takođe, smatraju da škola nije potrebna, šalju djecu da prosjače ili da ulaze u rane brakove.*

BRČKO: Naveli su da nema problema i prepreka u pristupu obrazovanju i zdravstvu, a što se tiče zapošljavanja, prepreke su nizak nivo obrazovanja i sama situacija u zemlji – svi su u lošem položaju.

TUZLA: *Diskriminacija je najveća prepreka u svakom segmentu. Situacija se malo popravila u posljednje vrijeme, zahvaljujući romskim organizacijama koje se bore za prava Roma.*

SARAJEVO: *Diskriminacija je prepreka za sve – zapošljavaju migrante, a neće Rome; postoje škole u kojima ne primaju Rome, iako na osnovu mjesta stanovaja pripadaju toj školi. Romi nemaju nikakva prava ni u jednoj instituciji. U odnosu na prethodne godine, povećan je broj obrazovanih Roma, ali je zapošljavanje i dalje veliki problem.*

BANJA LUKA: Nisu upućene da postoje neke konkretne prepreke – kako su navele, *obično je problem za zapošljavanje nizak nivo obrazovanja, a i neki Romi neće da traže posao.*

7. Smatrate li da su Romi dovoljno politički zastupljeni u BiH?

BIJELJINA: *Romi se ne miješaju u politiku,* navela je jedna učesnica. Svi učesnici smatraju da Romi nisu dovoljno zastupljeni u politici – sa jedne strane je to i do samih Roma, jer ne žele, a sa druge strane do svih ostalih, koji ih diskriminišu, i ne pružaju im priliku. Jedan od učesnika je pomenuo i presudu *Sejdić-Finci*, od koje se mnogo očekivalo, a na kraju nije doprinijela većoj zastupljenosti Roma u politici.

BRČKO: Učesnici su naveli da su Romi vrlo malo ili nikako zastupljeni u politici, a kao razlog su, takođe, naveli nizak nivo obrazovanja i nezaiteresovanost. Rekli su da su imali jednu predstavnicu u skupštini, ali da smatraju da nije mnogo uradila za Rome, za te četiri godine, koiko je bila na funkciji.

TUZLA: *Jesu, ali nedovoljno. Potrebno je da Romi u mnogo većem broju budu uključeni, da budu na pozicijama gdje se odlučuje, ne samo gdje se traži savjet, i da budu u institucijama na svim nivoima.*

SARAJEVO: Većinom nisu upućeni, ali koliko znaju, Romi nisu politički zastupljeni ni na jednom nivou. Kako kažu, *nisu ni dobili priliku. Možda ih je bilo na listama, da su pokušavali, ali nisu prošli. To je poražavajuće. Nažalost, i Romi koji su predsjednici romskih zajednica, predstavljaju i govore u ime Roma, gledaju samo ličnu korist i ne zastupaju prava Roma.*

BANJA LUKA: *Nema, ali ima ljudi koji se bore i trude za prava Roma – nema u Banjoj Luci, bar ne onih iz romske zajednice, ali u državi ima. To što nisu politički zastupljeni je i do Roma, a i do druge strane.*

8. Da li je Vama ili nekom članu porodice bilo uskraćeno da ostvarite neko pravo samo zato što ste Romi? Ukoliko je odgovor da, molim Vas da obrazložite (ko, kad, gdje, na koji način).

BIJELJINA: Polovina učesnika je navela da su doživjeli da njima ili njihovom članu porodice bilo uskraćeno neko pravo zato što su Romi, dok je polovina navelda da se nije desilo njima, niti njihovim najbližima, ali da su čuli od ljudi iz zajednice da im se dešavalo. Učesnica koja je u 5. pitanju navela primjer svoje sestre, ponovila je taj primjer (djevojčica doživjela diskriminaciju u školi, od vršnjaka, i nije dobila adekvatnu zaštitu, zbog čega se morala prebaciti u drugo odjeljenje). Jedan učesnik je naveo primjer svog zeta, kome je uskraćeno pravo u pošti – naime, došao je da pošalje nešto, i učesnik FG koji navodi primjer je bio sa njim. Tamo su mu dali da popuni obrazac, koji je na ćirilici; momak je odrastao u Njemačkoj, tamo je išao u školu, i ne zna ćirilicu, pa je učesnik koji navodi primjer zamolio čovjeka koji je zaposlen u pošti da mu pomogne sa popunjavanjem, a čovjek mu je odgovorio: *Ko mu je kriv što je nepismen?!* Zatim ih je izvrijeđao na nacionalnoj osnovi. Druga učesnica je navela da se i njoj slično desilo u CIPS-u, u policiji, da niko nije želio da joj pomogne da popuni obrazac, i da joj je na kraju pomogla neka žena koja tu ne radi, koja je isto došla da nešto završi. Svi su se složili da su im prava najčešće uskraćena na šalterima, i da su im se slične situacije dešavale u većini ustanova.

BRČKO: Iako su učesnici u prethodnim pitanjima navodili da se u Brčkom ne dešava diskriminacija, bilo je par primjera. Jedna učesnica je navela da, kada dođe u market, ona sama, ili sa porodicom, primjeti da uvijek za njom idu osobe iz obezbjeđenja, i da je svjesna da je to zato što misle da će nešto da ukradu, zato što su Romi. Druga je navela da joj se desila situacija kod zubara – otišla je tamo sa djetetom, i dok su bili u čekaonici, jedan čovjek je rekao da mu je nestao novčanik. Čekaonica je bila puna, bar 30 ljudi je čekalo nalaze, ali su u tom trenutku svi u njih gledali. Nakon par sekundi čovjek je našao novčanik.

TUZLA: Sve učesnice su navele da se njima ili nekom članu porodice desila takva situacija, nekima i više puta, i od strane različitih institucija. Najviše su istakle negativan pristup policije i zdravstvenih radnika. Jedna učesnica je navela primjer da je dovela u hitnu sina koji se povrijedio dok je nešto radio napolju i da joj je doktorica rekla: *Mi njega ne možemo primiti, nosi ga, smrdi.* Druga je navela da Romi mnogo duže čekaju na termin kod doktora, od ostalih građana. Korisnica koja pohađa školu je navela da je ponosna što je Romkinja i da je povrijedilo, kada se upisala u srednju školu, i kada je razredni starješina upisivao ko je koje nacionalnosti,

samo je sve pogledao, vidio da nije niko crn, i sam zaključio da nema Roma u odjeljenju i precrtao tu opciju. Ona je nakon toga podigla ruku, i rekla da je ona Romkinja, što je on i upisao, i onda se slična situacija desila i u drugom razredu, kada su svi imali priliku da podignu ruke prilikom prozivanja nacionalnosti, a on opet nije pitao ima li Roma u odjeljenju. Što se tiče policije, navodili su primjere da ne žele da izvrše uviđaj, niti da kazne, ukoliko je neko drugi kriv, a ne Romi. Pored institucija, navodili su primjere da se to dešavalo djeci na praksi, ili kada se zaposle, najčešće u frizerskim salonima.

SARAJEVO: Takođe su naveli svi da su im se dešavale takve situacije, i njima i članovima njihove porodice, i da je to najčešće u zdravstvenim i obrazovnim ustanovama. Jedan učesnik je naveo da mu se dešava da kad god dođe u Dom zdravlja, zovu policiju, prije nego što bilo šta kaže ili uradi. Takođe, naveo je da je povrijedio nogu, i da su htjeli da mu amputiraju u Domu zdravlja, potpisao da izađe iz bolnice na sopstvenu odgovorost, otišao kod privatnika, koji mu je spasio nogu. Jedna od učesnica je navela kroz šta je sve prošla dok je bila sa suprugom nasilnikom, koliko puta ga je prijavljivala, dok nije nešto preduzeto, ostala sa svoje sedmoro djece na ulici, uskraćeno joj je u nekom trenutku pravo od strane svake institucije, i tek sad, prošle godine, uspjela je da dobije stan. Jedan učesnik koji pohađa školu naveo je da šta god da se loše desi u školi, prvo okrive njega. Naveo je primjer da je bačena petarda u školu i odmah su svi okrivili njega. Kada su vratili kamere, vidjeli su da nije on, ali, kako kaže, *ne vrijedi kada su ga već okrivili*. Takođe, učesnici su naveli da u Sarajevu postoje osnovne škole koje ne primaju romsku djecu, iako ta djeca, na osnovu mjesta stanovanja, pripadaju toj školi. Naveli su da se takva konkretna situacija desila prošle godine, u osnovnoj školi pri katoličkom centru, gdje nisu htjeli primiti romsko dijete, koje živi prekoputa škole.

BANJA LUKA: Učesnice su navele da su im se dešavale takve situacije, i njima, i članovima njihove porodice, i to najčešće od strane Centra za socijalni rad, prilikom ostvarivanja određenih prava i dobijanja usluga. Jedna učesnica je navela da je htjela da iznajmi stan, i da se sa svojim djetetom odvoji od roditelja, međutim, niko nije htio da joj izda kada su shvatili da je Romkinja.

9. Da li se izdvajaju neke podgrupe u okviru romske populacije koje su najviše diskriminisane? Npr. da li smatrate da žene iz romske zajednice doživljavaju dodatnu diskriminaciju u društvu u odnosu na muške pripadnike? Da li romska djeca imaju posebne prepreke pri obrazovanju i integraciji u društvo?

BIJELJINA: *Žene i djeca su najugroženiji, i u romskoj zajednici, i van nje* – svi učesnici su se jednoglasno složili.

BRČKO: *Diskriminacija je podjednako prisutna prema svima – ako će nas neko nazivati Ciganima, nazivaće sve, i žene, i djecu, i muškarce.*

TUZLA: Žene su najugroženije, jer doživljavaju dvostruku diskriminaciju. Žene su širom svijeta diskriminisane samo zbog toga što su žene, a Romkinje su dodatno, i zbog toga što su Romkinje. Jedna učesnica je navela primjer da svakodnevno ima problem sa komšijom koji je iz većinske populacije, da stalno viče na nju i vrijeđa je, i jer je žena, i po nacionalnoj osnovi, a da bi sve to bilo drugačije da nije sama, da ima muža. Jedna učesnica koja pohađa školu, navela je da je jednom prilikom otišla kod pedagoga škole da pita za stipendiju (bio je raspisan konkurs), i da je on pred njom pozvao da se raspita, osoba sa kojom je razgovarao telefonom pitala je koga interesuje, a on je odgovorio *Ma ovu Adelu, nije se još udala, pa pita za stipendiju*. Takođe, navela je da je, dok je išla u osnovnu školu, drugarica došla kod nje da zajedno urade zadaću i pitala je hoće li se udati kad napuni 13. godina, jer je ona čula od svoje majke da se Romkinje udaju u tim godinama. *Svake godine kada se u septembru vratim u školu, prvo što me pitaju je jesam li se udala. Ovo je primjer koliko su diskriminisane i žene i djeca iz romske populacije, i jedan od glavnih razloga za rano napuštanje obrazovanja – izostanak društvenog života i podrške.*

SARAJEVO: *Djeca su definitivno najugroženija*, i sa tim su se svi učesnici složili. Kada je riječ o ženama,

zavisi od zajednice do zajednice. U Sarajevu imaju sarajevski Romi, koji su odatle, tu su rođeni i tu žive, i imaju Romi iz čerge, koji su se tu doselili, i velika je razlika u odnosu prema ženama – sarajevski Romi su više otvoreni, i žene imaju svoja prava i slobode, dok kod ovih drugih Roma, ženama je to uskraćeno – ide do te mjere da žena ne može izaći sama iz kuće, uvijek je pod kontrolom. Ženska djeca su u najlošijoj situaciji.

BANJA LUKA: Učesnice su navele da su u romskoj zajednici u Banjoj Luci najugroženiji *žene, djeca i stariji ljudi. Oni su diskriminisani i u samoj romskoj zajednici, i van nje.*

10. Dešava li se diskriminacija u okviru romske zajednice? Navedite primjere.

BIJELJINA: *Dešava se i da Romi diskriminišu druge i da se sami izdvajaju, a dešava se i diskriminacija među samim Romima – uglavnom na osnovu toga ko u kom naselju živi (oni sa Salaša neće da se druže sa onima iz Čopora, oni iz Rupača neće sa onima iz Divljeg zapada i sl), neko je kulturan, neko nije. Takođe, muževi diskriminišu svoje žene i ograničavaju ih, mada su to pojedinačni slučajevi, kao i roditelji kćerke (u smislu kada se djevojka uda, uče je da treba sve da trpi i da ne smije da ostavi muža ni po koju cijenu i da se vrati kući).*

BRČKO: *Svi smo mi isti, mada ima pojedinačnih slučajeva. Npr. ima onih koji neće da se druže sa onima iz Prutača, smatraju da su bolji od njih i neće ni da pričaju sa njima.*

TUZLA: *Više ima problema u međuljudskim odnosima, u pojedinačnim slučajevima, nego što postoji diskriminacija. Mi smo jedini narod na svijetu koji je zajedno u svemu – i u dobru, i u zlu. Uglavnom se podržavamo.*

SARAJEVO: *Diskriminišu se međusobno Romi u odnosu na to da li su sarajevski ili iz čerge. Naročito su u okviru romske zajednice diskriminisani žene i djeca, gdje se posebno izdvajaju ženska djeca, koja su u najtežem položaju i nemaju skoro nikakva prava. Malo je primjera gdje nije takva situacija.*

BANJA LUKA: *Danas niko ni sa kim ne može – prije su se ljudi mnogo više družili i pomagali, sada se samo dijele.*

11. Da li znate da postoji Zakon o zabrani diskriminacije?

BIJELJINA: Upućeni su da postoji.

BRČKO: Znaju da postoji.

TUZLA: Znaju da postoji, ali ne i da se primjenjuje i da se poštuje.

SARAJEVO: Upućeni su da postoji, i da je diskriminacija kažnjiva.

BANJA LUKA: Učesnice su čule da postoji Zakon o zabrani diskriminacije.

12. Da li Romi znaju kome mogu prijaviti diskriminaciju i na koga se najviše oslanjaju u takvim situacijama?

BIJELJINA: Diskriminacija se prijavljuje policiji, kako su naveli, a u takvim situacijama najviše se oslanjaju na Udruženje „Otaharin".

BRČKO: *Policiji se prijavljuje, ali niko ne prijavljuje.*

TUZLA: *Prijavljuje se policiji, ali policija neće ništa uraditi. Žalosno je što mora neko da bude tu za nas, da bismo bili vidljivi.*

SARAJEVO: Naveli su da se prijavljuje policiji, ali da ljudi to uglavnom ne prijavljuju i ne oslanjaju se na institucije.

BANJA LUKA: Navele su da misle da se prijavljuje Centru za socijalni rad i policiji, ali da se svi Romi

uvijek prvo obraćaju predstavnicima nevladine organizacije (Udruženju „Nova generacija“ u ovom slučaju) i na njih se najviše oslanjaju.

Napomena

U okviru ovog pitanja učesnicima je objašnjeno da je, prema Zakonu o zabrani diskriminacije, Institucija Ombudsmana za ljudska prava u BiH glavna institucija za rješavanje takvih slučajeva, kao i na koji način mogu da prijave. Istaknuta je važnost prjavljivanja takvih slučajeva, da bi se pokazalo koliko je diskriminacija prisutna u BiH i da bi se nešto uradilo po tom pitanju.

13. Koliko često Romi prijavljuju slučajeve diskriminacije? Koji faktori utiču na to? (Ako se ne obraćaju nikome, zašto ne prijavljuju diskriminaciju?)

BIJELJINA: *Vrlo rijetko, jer se boje.* Kako je navela jedna korisnica*, malo se posvađaš, i to je to.*

BRČKO: *Mi to nikad ne prijavljujemo, samo ignorišemo.*

TUZLA: *Rijetko, ljudi nisu upućeni i ne nadaju se da će neko reagovati.*

SARAJEVO: Kao što su naveli u prethodnom pitanju, Romi uglavnom ne prijavljuju diskriminaciju, a ne prijavljuju jer *ne vjeruju da će institucije reagovati i da će nešto riješiti i jer se plaše da će ići na sud. Veliku ulogu igra i strah, neznanje i neupućenost.*

BANJA LUKA: *Rijetko, uglavnom ćute, najviše zbog straha – ako prijavi, onda će mu se nešto još gore desiti. Neki se i sažale, pa neće da prijave.*

14. Kakvo je povjerenje Roma u institucije koje se bave pitanjima borbe protiv diskriminacije? Zašto?

BIJELJINA: *Nikakvo, nula. Ne očekujemo ništa od njih, jer imamo takva iskustva svi sa njima.*

BRČKO: *Neće se nikad riješiti, tim se niko ne bavi.*

TUZLA: Odgovorili su na prethodnim pitanjima, uopšte nemaju povjerenja, jer su uglavnom imali loša iskustva sa institucijama.

SARAJEVO: *Nema povjerenja. Ti si uvijek na drugoj strani, i nikad neće neko nekog svog okriviti* (misle na predstavnike konstitutivnih naroda).

BANJA LUKA: *Nikakvo. Ti im prijaviš, oni obećaju da će odraditi nešto, i na tome ostane. Jedino reaguju kad neko umre. Sve se zasniva na novcu i poznanstvima.*

15. Kako ocjenjujete ulogu civilnog društva i organizacija koje se bave pravima Roma?

BIJELJINA: *Ako neko očekuje pomoć, uvijek prvo računa na Otaharin ili Romkinju, i njima se obraća. Mnogo je lakše tako i bolje se osjećamo. Ima više razumijevanja i prije će se reagovati.*

BRČKO: *Nema romskih organizacija, jedino Vermont radi sa Romima, i u njih imamo povjerenja, ali oni uglavnom rade sa djecom.*

TUZLA: *Njihova uloga je zaštitnička, uvijek se oslanjamo na njih, u svemu, i uvijek su nam dostupni Indira i Nedžad* (misle na udruženja „Bolja budućnost“ i „EURO-ROM“).

SARAJEVO: *Nema uopšte romskih organizacija koje vode Romi, jedino „KALI-SARA“. I one koje se kao bave pravima Roma, ne rade to u stvari. Nula bodova. Ranije je bilo više, ali sve su nestale. Bile su tu samo dok je bilo novca i projekata.*

Bilo bi dobro kada bi neko osnovao takvu organizaciju i predstavljao sve Rome na pravi način, ne mora biti Rom.

BANJA LUKA: Nema nijedna aktivna romska organizacija u Banjoj Luci, ali sarađuju sa Udruženjem „Nova generacija", i, kao što su već i navele, na njih se najviše oslanjaju.

16. Šta je neophodno da što više Roma bude informisano o svojim pravima i načinima zaštite od diskriminacije?

BIJELJINA: *Više edukacija, sastanaka, radionica o toj temi. Da institucije više upućuju ljude. Terenski rad.*

BRČKO: Naveli su da se to teško može postići, *najviše Romi međusobno prenose informacije jedni drugima, ali je malo njih informisano o tim stvarima.*

TUZLA: *Mediji (TV, društvene mreže), terenski rad (neka osoba u koju Romi imaju povjerenja i koja zna o čemu priča. Ključne su škole, nevladine organizacije, neformalne grupe.*

SARAJEVO: *Društvene mreže, kampanje, fokus grupe. Da se kontinuirano obilaze romska naselja i da se priča sa Romima. Organizovati jedan veći sastanak, pozvati sve mlade i informisati ih – osnaživanje mladih. Sa druge strane, tu je i zainteresovanost samih Roma, i na tome je potrebno raditi. Važno je da se o tome što više priča u samoj zajednici.*

BANJA LUKA: *Potrebno je da postoji neka aktivna romska organizacija koja će okupljati Rome i informisati ih o svim pravima, ili bar neki predstavnik Roma koji će zagovarati prava i iznositi probleme.*

17. Šta mislite, da li mediji doprinose više kreiranju ili rušenju stereotipa i predrasuda o Romima? Obrazložite.

BIJELJINA: *Rijetko kad se Romi pominju, eventualno kada su neki datumi koje obilježavaju. Uloga medija je neutralna, ne interesuju ih Romi.*

BRČKO: *Kako-kad, pola-pola, mada više negativno. Najčešće se prikazuju neke tužne priče i loše stvari. Sve rade zbog lajkova i gledanosti.*

TUZLA: Jedna učesnica je navela da je objašnjavala mlađem bratu o istoriji i kulturi Roma i da je htjela da nađe neki klip na YouTube-u o tome, međutim, izlazili su joj samo „smiješni" klipovi u kojima se Romi ismijavaju. Jedino pozitivno je kada se prikazuje obilježavanje nekih bitnih datuma za Rome – *to je lijepo, ali to se prikazuje na Dnevniku, što uglavnom gledaju stariji, a ne omladina. A i žalosno je što su to dva dana u godini. Zašto se ne plasira više pozitivnih primjera, mladih ljudi, i to bi bilo gledano.*

SARAJEVO: *Negativnu – Cigan ukrao, ubio, uradio ovo ili ono. Tu su i negativni komentari na društvenim mrežama, koji su strašni, a niko ne reaguje. Ponekad se proprati i nešto pozitivno i prenese, ali i na takve priče su uvijek negativni komentari. Narod to voli, a mediji prenose ono što je čitanije/gledanije.*

BANJA LUKA: *Mediji prikazuju Rome i u pozitivnom i u negativnom svjetlu, zavisi od teme. Teško je reći čega ima više.*

18. Koje mjere su uspješne, a koje treba uvesti ili unaprijediti, i u kojim oblastima, da bi se poboljšao položaj Roma u BiH?

BIJELJINA: Naveli su da nije dobra situacija ni u jednoj oblasti, u svakoj je potrebno unapređenje, ali da ima nekih uspješnih mjera. *Problem je što to nisu mjere koje su sprovele institucije, uglavnom su sve aktivnosti nevladinog sektora.* Jedan učesnik je naveo kao pozitivnu mjeru besplatne udžbenike i vaučere za školski pribor koje obezbjeđuje Gradska uprava. *Kada je riječ o zapošljavanju, bilo bi dobro da ima više poslodavaca, naročito u državnom sektoru, koji bi zaposlili Rome. Stambeno zbrinjavanje je dobra zamisao, ali ne vrijedi, jer sve*

uništavaju pojedinci, zbog kojih se ostali iseljavaju. Takođe, zgrade su udaljene od svega, djeci je daleko škola, a nemaju obezbijeđen prevoz, niti ima osvjetljenja.

BRČKO: *Stambeno zbrinjavanje i zapošljavanje treba unaprijediti. Radi se na tome, ali treba mnogo više, i mnogo bolje. Izgrađeni su socijani stanovi i ima mnogo stanova praznih, a niko ih ne dobija, a toliko ljudi živi bez krova nad glavom. Takođe, treba obezbijediti besplatne knjige i školski pribor za romsku djecu.*

TUZLA: *Edukacija mladih je najpotrebnija i osvještavanje, i Roma i neroma – sva diskriminacija i stereotipi proizilaze iz neznanja i neinformisanosti. Ono što se ističe kao uspješno su mjere u obrazovanju – stipendije za romske učenike i uvođenje romskog jezika kao fakultativnog predmeta u osnovnim školama (naročito je pozitivno što ga mogu izučavati i Romi i neromi i što su neromi čak više zainteresovani).*

SARAJEVO: *Treba najviše raditi na zapošljavanju i obrazovanju, ali i stambenom zbrinjavanju. Zdravstvena zaštita se popravila, a zapošljavanje je najkritičnije. Primjer pozitivne mjere je da je Privredna komora prošle godine dala priliku da Romi prođu određene obuke. Nakon toga su se zaposlili, i neki od njih i dalje rade.*

BANJA LUKA: Učesnice su navele da je uspjeh to što sva romska djeca pohađaju osnovnu školu i roditelji su svjesni da je to obavezno, i institucije to podstiču (uslovljavaju kroz različita davanja). *Bilo bi dobro da više Roma pohađa srednju školu i ide na fakultet. Takođe, trebalo bi povećati socijalna davanja za višečlane porodice. Pored navedenog, najveća potreba je za stambenim zbrinjavanjem.*

VII. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na osnovu analize sekundarnih podataka i intervjua sa predstavnicima romskih nevladinih organizacija, sprovedene ankete sa predstavnicima institucija i nevladinog sektora, i održanih fokus grupa sa članovima romske zajednice, proizilaze sljedeći **zaključci**:

1. Romi su najbrojnija od 17 nacionalnih manjina u BiH, a tačni podaci o njihovom broju i dalje nisu dostupni zbog odsustva sistemskog i redovnog prikupljanja podataka, čestih migracija Roma i straha od diskriminacije - odsustvo aktuelnih informacija predstavlja prepreku za planiranje i sprovođenje ciljanih mjera i zahtijeva, kao i za uspostavljanje mehanizama za redovno izvještavanje;
2. Iako je Bosna i Hercegovina proteklih godina ostvarila značajan napredak u socijalnoj inkluziji Roma i Romkinja, oni su i dalje u velikoj mjeri izloženi različitim oblicima isključenosti, što ih stavlja u najnepovoljniji položaj u poređenju s drugim grupama stanovništva; njihova marginalizacija ogleda se u gotovo svim aspektima života, sa akcentom na obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo, stambeno zbrinjavanje i političku participaciju;
3. Starosna grupa sa najvećom zastupljenošću među Romima u potrebi su djeca i mladi do 18 godina, a zatim i žene;
4. Ustavni i pravni okvir formalno priznaje prava Roma i Romkinja, ali u praksi postoji značajan jaz između zakonskih propisa i njihove primjene;
5. Iako postoje strateški dokumenti, njihova primjena varira između entiteta, kantona i opština; prisutna je slabija implementacija i manjak političke volje;
6. U BiH postoji veliki broj registrovanih romskih i proromskih nevladinih organizacija (oko 80), međutim, problem predstavlja to što samo njih 10-20% je aktivno i bori se za prava romske populacije i njen bolji položaj u društvu;
7. Sistemska diskriminacija i antidžipsizam su duboko ukorijenjene pojave u BiH, prisutne u svim sferama društva; prožimaju se kroz sve oblasti koje su važne za ostvarivanje prava Roma i Romkinja i za posledicu imaju pojačane bezbjednosne rizike, siromaštvo i društvenu isključenost;
8. Rezultati fokus grupa, što dokazuje i analiza sekundarnih podataka, pokazuju da je diskriminacija prema Romima česta pojava, skoro svakodnevna, ali da je Romi rijetko, ili nikako ne prijavljuju – najčešće iz straha, nedovoljne informisanosti i nepoverenja u institucije;
9. Nalazi ankete i fokus grupa upućuju, takođe, na to, da postoji diskrepancija u percepciji diskriminacije – predstavnici institucija u velikoj mjeri umanjuju, ne priznaju ili ne prepoznaju postojanje i nivo diskriminacije i antidžipsizma, u odnosu na mišljenje predstavnika NVO i same romske zajednice;
10. Prisutna je nedovoljna institucionalna senzibilizacija prema Romima: predstavnici institucija često nisu adekvatno obučeni ili senzibilisani za rad sa romskom populacijom, a najbolji indikator za ovaj navod je stav *Ne znam / nemam mišljenje,* koji su predstavnici institucija često navodili kao odgovor, popunjavajući anketu; takođe, ovo je vidljivo i na osnovu rezultata fokus grupa - članovi romske zajednice su naveli da

imaju više povjerenja u nevladine organizacije, nego u institucije, i da su upravo institucije mjesta gdje najčešće doživljavaju diskriminaciju;

11. Značajan broj predstavnika institucija nije uopše upoznat sa pojmom antidžipsizam, što je još jedan dokaz odsustva senzibilnosti, dok je to poznavanje mnogo veće kod NVO sektora, što pokazuju rezultati ankete;
12. Predstavnici romske zajednice su istakli da postoji diskriminacija i u samoj romskoj zajednici – u zavisnosti od toga ko je iz kog naselja i da li je neko starosjedilac ili se doselio u određeno mjesto, zatim muževi u pojedinačnim slučajevima diskriminišu žene, roditelji kćerke, a postoji i diskriminacija starijih prema mladima i djeci, i obrnuto;
13. Politička zastupljenost Roma i Romkinja u BiH je na veoma niskom nivou, i sa tim su se složili i predstavnici institucija, i NVO-a, i romske zajednice – sam Ustav BiH je diskriminatoran jer onemogućava Romima kandidaturu za najviše funkcije, a zbog predrasuda i diskriminacije većina Roma nije spremna, niti zainteresovana da se kandiduje za bilo koju političku poziciju;
14. Takođe, svi učesnici od kojih su prikupljani podaci, mišljenja su da se mediji veoma malo bave nacionalnim manjinama, pa tako i Romima, a kada se i bave, nažalost, više utiču na kreiranje i održavanje stereotipa i predrasuda, nego što ih ruše;
15. Kada je riječ o mjerama za unapređenje položaja Roma, svi su se složili da je obrazovanje na prvom mjestu, pa zatim i zapošljavanje (a to su dvije oblasti u kojima je diskriminacija najprisutnija); predstavnici institucija smatraju da je veoma bitan i sistemski multisektorski pristup rješavanju problema, politička volja, uključivanje mladih Roma i Romkinja u donošenje odluka i podizanje svijesti romske zajednice; predstavnici NVO su naveli i očuvanje kulture i tradicije, edukacija o pravima i dostupnim uslugama, politička participacija i stambeno zbrinjavanje; predstavnici romske zajednice su dodali kao prioritet stambeno zbrinjavanje, edukaciju i uključivanje mladih, kao i povećanje socijalnih davanja.

Na osnovu uočenih nedostataka, a u cilju unapređenja položaja Roma u BiH, iz navedenih zaključaka proizilaze sljedeće **preporuke**:

1. Raditi na sistemskom prikupljanju podataka o broju Roma u BiH - uspostaviti sveobuhvatan sistem evidencije o pripadnicima romske populacije, uz poštovanje ljudskih prava i anonimnosti, kako bi se preciznije planirale intervencije;
2. Povećati svijest institucija, ali i šire javnosti, o antidžipsizmu – uvesti obavezne obuke za zaposlene u javnoj upravi o antidiskriminaciji i antidžipsizmu; raditi na senzibilizaciji;
3. Unaprijediti implementaciju strateških dokumenata - osigurati konzistentnu i nadziranu primjenu Strategije i akcionih planova na svim nivoima vlasti;
4. Uspostaviti mehanizme evaluacije i odgovornosti, sistemske i individualne, u primjeni politika;
5. Uključiti predstavnike romske zajednice u sve faze razvoja politika koje ih se tiču;
6. Zagovarati izmjenu Ustava BiH koji onemogućava Romima kandidaturu za najviše funkcije (presuda Sejdić-Finci vs. BiH); raditi na osnaživanju Roma za političku participaciju;
7. Jačati mehanizme zaštite prava nacionalnih manjina i osigurati njihovu funkcionalnu primjenu;
8. Jačati ulogu civilnog društva - pružiti podršku aktivnim romskim i proromskim organizacijama koje djeluju na lokalnom nivou; podsticati formiranje novih i aktiviranje postojećih romskih i proromskih organizacija u svim gradovima u kojim žive Romi i Romkinje;
9. Raditi na edukaciji Roma o njihovim pravima, obavezama i dostupnim uslugama i mehanizmima, sa akcentom na mlade Rome i Romkinje;
10. Povećati medijski prostor za nacionalne manjine i sprovesti aktivnu kampanju za promjenu narativa u

medijima;

11. U cilju borbe protiv govora mržnje i medijskih stereotipa, uvesti sprovođenje kaznene politike za govor mržnje i diskriminaciju prema Romima i drugim nacionalnim manjinama;
12. U novom Akcionom planu BiH za društvenu uključenost Roma i Romkinja, koji je trenutno u izradi za period 2026-2030, predvidjeti sve mjere proizašle iz zaključaka ovog dokumenta:

- Staviti najveći akcenat na obrazovanje i zapošljavanje;
- Osigurati pristup kvalitetnom obrazovanju, sa fokusom na primjenu Zakona o obaveznom osnovnom obrazovanju i na prevenciju ranog napuštanja školovanja;
- Stimulisati zapošljavanje Roma kroz kvote, podsticaje i specijalizovane programe obuka, dokvalifikacija i prekvalifikacija;
- Legalizovati neformalne stambene jedinice, poboljšati uslove stanovanja i obezbijediti socijalno stanovanje za najugroženije porodice, sa jasnim kriterijumima;
- Raditi na očuvanju kulture i tradicije Roma;
- Rješavati probleme kroz multisektorski pristup;
- Obezbjediti sprovođenje operativnih godišnjih planova, koji će se kreirati u okviru ovog akcionog plana, na svim nivoima.

VIII. LITERATURA

1. *Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini iz 2013,* Institucija Ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, dostupno na https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc20131210111444464bos.pdf
2. *Akcioni plan Bosne i Hercegovine za društvenu inkluziju Roma i Romkinja za period 2021 – 2025. godine*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, dostupno na Action plan of Bosnia and Herzegovina for social inclusion of Roma 2021 – 2025.
3. *Zaključci 2023. u vezi s članovima Evropske socijalne povelje koji se odnose na djecu, porodicu i migrante*, Evropski komitet za socijalna prava (ECSR), mart 2024, dostupno na https://rm.coe.int/conclusions-2023-bosnia-and-herzegovina-en-2791-3069-9017-1/1680aedd0b.
4. *Izvještaj Evropske komisije o Bosni i Hercegovini*, Oktobar 2024, dostupno na https://www.dei.gov.ba/uploads/documents/izvjesce-o-bosni-i-hercegovini-za-2024-godinu_1730986501.pdf
5. *Četvrti izveštaj za Bosnu i Hercegovinu za 2024. godinu,* ECRI, 2024, dostupno na ECRI - Country monitoring in Bosnia and Herzegovina - European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)
6. *Godišnji izvještaj 2024. Ombudsmana za ljudska prava,* Ombudsman za ljudska prava , 2024, dostupno na Ombudsmen.gov.ba - Godišnji izvještaji
7. *Arhiva Udruženja „Centar za integrativnu inkluziju Roma i Romkinja Otaharin",* dostupno na www.otaharin.org
8. *Zamisli 2030* - https://zamisli2030.ba/sdgs-framework-in-bosnia-and-herzegovina/
9. *Poznanska deklaracija*, jul 2019, odobrena od strane Predsjedništva Bosne i Hercegovine Odlukom broj: 01-50-1-2547-2/19, dostupno na https://www.rcc.int/docs/464/declaration-of-western-balkans-partners-on-roma-integration-within-the-eu-enlargement-process
10. *Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine,* Sarajevo, 2016. godine, Poglavlje IV, Član 7, dostupno na https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-zabrani-diskriminacije-u-BiH.pdf
11. *Uputstvo o prevenciji i suzbijanju antidžipsizma u Bosni i Hercegovini*, Službeni glasnik BiH, broj 07-39-391-2/25, 28.2.2025, dostupno na https://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/Uputstvo%20o%20prevenciji%20i%20suzbijanju%20anticiganizma%20u%20BiH%20-%20Sl.%20glasnik%20BiH%20br.%2014-25%20-%20converted.pdf
12. *Strategija Bosne i Hercegovine za rješavanje pitanja Roma u Bosni i Hercegovini,* usvojena 21.7.2005. na Vijeću Ministara, Službeni glasnik BiH broj 67/05, dostupna na https://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/odbor_za_rome/strategija%20bih%20za%20rjesavanje%20problema%20roma.pdf

IX. ANEKS 1 – SPISAK INSTITUCIJA I NVO ČIJI PREDSTAVNICI SU UČESTVOVALI U ANKETI

Institucije – redoslijedom kako su popunjavali:

1. MUP HNK (4 osobe),
2. JU Peta osnovna škola, Brčko distrikt BiH (6 osoba),
3. Grad Bosanska Krupa (2 osobe),
4. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2 osobe),
5. Općina Travnik (2 osobe),
6. JU Centar za socijalni rad Travnik (2 osobe),
7. JU Centar za socijalni rad Visoko (2 osobe),
8. Gradska uprava Grada Gradiška,
9. Ministarstvo za odgoj i obrazovanje Kantona Sarajevo,
10. Grad Živinice,
11. Grad Doboj (2 osobe),
12. Opština Modriča,
13. Gradska uprava Visoko,
14. Grad Mostar,
15. Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanskog kantona,
16. PU Konjic/PS Jablanica,
17. JU Centar za socijalni rad Banja Luka,
18. Opština Šamac,
19. Odjel za obrazovanje Brčko distrikta (2 osobe),
20. OKP PU Konjic (2 osobe),
21. Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite Republike Srpske,
22. Centar za socijalni rad Čapljina,
23. Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko dobojskog kantona (2 osobe),
24. JU Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo,
25. Centar za socijalni rad Mostar,
26. Instiitucija ombudsmena za ljudska prava BiH,

27. Uprava policije MUP BPK Goražde,
28. Ministrstvo porodice, omladine i sporta RS,
29. Ministarstvo za obrazovanje BPK Goražde,
30. PS Čapljina,
31. Odjeljenje za zdravstvo i ostale usluge Vlade Brčko distrikta BiH,
32. PS Visoko,
33. Gradska uprava Grada Prnjavora,
34. Grad Bijeljina,
35. Vlada Brčko distrikta BiH,
36. Ministarstvo zdravstva i socijalne politike Županije Posavske,
37. Ministarstvo civilnih polosva Bosne i Hercegovine (3 osobe),
38. Pododjeljenje za socijanu zaštitu Vlade Brčko distrikta,
39. JU Centar za socijalni rad Prnjavor,
40. Grad Trebinje,
41. Federalno ministarstvo unutarnjih poslova,
42. JU Centar za socijalni rad Bosanska Krupa,
43. JU Centar za socijalni rad Prijedor,
44. JU Centar za socijalni rad Zenica,
45. Deveta OŠ Maoča,
46. Uprava policije MUP Županije Zapadnohercegovačke,
47. JU Centar za socijalni rad Trebinje,
48. MUP K10,
49. Grad Zvornik, Gradska uprava,
50. PU Mostar, PS Mostar-Jug,
51. JU Centar za socijalni rad Bijeljina,
52. Odjeljenje za javnu sigurnost Vlada Brčko distrikta BiH,
53. Gradska uprava Prijedor,
54. JU Centar za socijalni rad Zvornik,
55. Ministarstvo unutrašnjih poslova Tuzlanskog kantona - Uprava policije,
56. PS Čitluk,
57. Odjeljenje za raseljenja lica, izbjeglice i stambena pitanja Brčko distrikta,
58. Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta (3 osobe),
59. Ministarstvo znanosti, prosvjete, kulure i športa HBŽ.

NVO – redoslijedom kako su popunjavali:

1. Udruženje „Nova generacija“ Banja Luka,
2. Caritas Švicarske, Ured u Sarajevu,
3. Udruženje Roma „Euro Rom“ Tuzla,
4. Udruženje žena Romkinja “Bolja budućnost” Tuzla,
5. Mobilni tim Kantonalnog centra za socijalni rad Sarajevo,

6. Udruženje "Romi za bolje sutra" Grad Srebrenik,
7. GIZ,
8. UNICEF,
9. Udruženje "Romska djevojka-Romani ćej" Prnjavor,
10. Save the Children (North West Balkans Office),
11. UNDP,
12. Udruženje žena „Romkinja" Bijeljina,
13. Fondacija CURE,
14. Udruženje "Kali Sara - Romski informativni centar" Sarajevo.

BHS

Zemlje članice Evropske unije odlučile su da udruže svoja znanja, resurse i sudbine. Zajedno su izgradile zonu stabilnosti, demokratije i održivog razvoja, zadržavajući kulturnu raznolikost, toleranciju i individualne slobode. Evropska unija poklanja posebnu pažnju razmjeni postignuća i vrijednosti sa zemljama i narodima izvan svojih granica.

www.europa.eu

Vijeće Evrope je vodeća organizacija za zaštitu ljudskih prava na kontinentu. Sastoji se od 46 država članica, uključujući sve članice Evropske unije. Sve države članice Vijeća Evrope potpisnice su Evropske konvencije o ljudskim pravima, sporazuma koji ima za cilj da zaštiti prava čovjeka, demokratiju i vladavinu prava. Evropski sud za ljudska prava nadgleda primjenu Konvencije u državama članicama.

www.coe.int

Sufinansira Evropska unija

EVROPSKA UNIJA

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Sufinansira i implementira Vijeće Evrope